

jaargang 36 - prijs € 5,40 - maart 2005

2

Botsing der grondrechten

Maatschappij & Politiek

vakblad voor maatschappijleer

I N H O U D

- 4** **Eerherstel voor Janmaat of Hoge Raad**
Eerbied voor vrije woord van recente datum
- 8** **Zo was het, zo is het**
Herontdekking van tolerantie
- 11** **Neemt gij (daadwerkelijk) ...**
Grondrecht vrije huwelijkskeuze botst met zichzelf
- 14** **Psalmen buiten schooltijd**
Godsdienst en vrijheid van meningsuiting
- 17** **Wijgevoel bij nascholing**
*Jaarlijkse oplaaddag voor docenten
Maatschappijleer*
- 19** **Blend-It: gewoon samenleven**
Jongeren bevorderen integratie en wederzijds respect

R U B R I E K E N

- 3** **Geknipt en geschoren**
- 22** **Grom**
- 23** **Lesmateriaal**
Spreker in het openbaar
- 25** **Recensie**
- 27** **Rookie**
- 28** **Ingezonden**
- 28** **NVLM**
- 30** **Signalementen**

(Foto: Bert Spiertz)

Redactioneel

De NVLM kan terugkijken op alweer een geslaagde, druk bezochte docentendag, 28 januari jongstleden in Zwolle. *Maatschappij & Politiek* was er natuurlijk ook: Lieke Meijs doet verslag.

Dit nummer is een themanummer over grondrechten en hun onderling soms conflicterende strekking. Wolter Blankert laat aan de hand van een historische vergelijking met het fenomeen Janmaat zien dat het respecteren van grondwettelijk gegarandeerde vrijheden in Nederland sterk opportunistische trekken vertoont. Meningingen die niet door de goegemeente worden geslikt, vallen niet onder de vrijheid van meningsuiting. Harry van den Bouwhuijsen vult die historische analyse aan met een pleidooi voor tolerantie, als uitweg bij uitstek uit de dilemma's waar grondrechten ons voor plaatsen.

Met acht nummers per jaar en een lange productietijd per nummer kan *Maatschappij & Politiek* zich niet al teveel aan de actualiteit gelegen laten liggen. In dit nummer wreekt zich dat. Afgezien van *Grom*, die boven de wetten van deadlines is verheven, heeft geen enkele contribuant zich kunnen buigen over de kabinetsvoorstellen inzake terrorismebestrijding en de aantasting van individuele grondrechten die daarvan een consequentie schijnt te moeten zijn.

We hoeven geen Amerikaanse toestanden te vrezen en Vlieland wordt geen Guantanamo Bay, zeiden enkele bewindslieden luchtigjes. Het Malieveld bleef leeg en de Tweede Kamer geeuwde. Valt het inderdaad mee of is dit een nieuw bewijs van het grondrechtelijk opportunisme in Nederland? *M&P*-correspondent Jeff Peck schreef eerder over de *Patriot Act*. Een eerste blik leert dat de Nederlandse plannen daar op zijn minst door zijn geïnspireerd. Dat vraagt om een grondiger vergelijking, die bij dezen is aangekondigd.

Hans van der Heijde

Einde vmbo

De VVD wil af van het vmbo-examen. Het eindexamen voor het vmbo moet worden afgeschaft, vindt VVD-Kamerlid en Onderwijswoordvoerder Eric Balemans. In plaats daarvan moeten leerlingen direct naar het mbo doorstromen om een vak te leren. Zo wordt voorkomen dat veel leerlingen zonder diploma de school verlaten, denkt Balemans. De VVD heeft al eerder te kennen gegeven van het vmbo af te willen. (Bron: Leeuwarder Courant, 13 februari 2005) [HvdH]

Leerlingen als verslaggever naar Ethiopië

Op woensdag 9 februari vertrokken 43 leerlingen uit het voortgezet onderwijs als verslaggever naar Ethiopië. Elke leerling vertegenwoordigde een school die actie voert voor beter onderwijs in Ethiopië. Tijdens de achtdaagse reis bezochten de jonge verslaggevers onderwijsprojecten en verdiepten zij zich in het dagelijkse leven van leeftijdgenoten die ze daar ontmoetten. De uitwisseling is een onderdeel van het internationaliseringproject Edukans Going Global van de Stichting Edukans. Het is opgezet om leerlingen in Nederland bij ontwikkelingssamenwerking te betrekken. Dit jaar staat het thema HIV/aids en onderwijs centraal. Het totale reisprogramma en reiservaringen zijn op de internetpagina www.edukans.nl terug te vinden.

(Bron: Edukans)[CM]

Trias politica

GroenLinks-fractievoorzitter Femke Halsema wil met een conferentie voor rechters en politici de aandacht vragen voor 'het gegeven dat door zowel nieuwe wetgeving rond terrorismebestrijding als door een aantal spraakmakende strafzaken de trias politica onder druk is komen te staan'. De meest recente aanleiding voor dit plan vormen de, door het kabinet voorgestelde, anti-terreurmaatregelen. Al eerder was echter kritiek op politici, omdat die uitspra-

ken deden over zaken die onder de rechter waren. De onafhankelijkheid van de rechtspraak zou door deze ontwikkelingen in het geding komen. Halsema: 'De gescheiden taken en verantwoordelijkheden van en de balans tussen de wetgevende, uitvoerende en de controlerende (sic) macht lijken in de praktijk niet altijd meer te worden gerespecteerd.'

Doel van de conferentie is het verkrijgen van antwoord op vragen over de reikwijdte van onderlinge

kritiek, de wenselijkheid en noodzaak om bestaande gebruiken te herbevestigen, dan wel om nieuwe gewoonteregels te ontwikkelen. Nu geldt de ongeschreven regel dat politici zich niet bemoeien met zaken die nog onder de rechter zijn. Anderzijds horen rechters zich niet publiekelijk met de wetgeving te bemoeien. Het presidium van de Tweede Kamer bespreekt het verzoek van Halsema in de week van 21 februari.

(Bron: NRC Handelsblad, 15 februari 2005) [HvdH]

Maatschappijleer Actueel? Ja zeker!

In het februari-nummer van Maatschappij & Politiek vraagt Coen Gelinck zich af of maatschappijleerdocenten wel op een goede manier aandacht besteden aan de actualiteit. Hij sluit zijn artikel af met de oproep aan de redactie om een eigen internetpagina in het leven te roepen waarop te downloaden lesmateriaal rond de actualiteit wordt aangeboden.

Harry de Ridder van het Centrum voor Mondiaal Onderwijs (CMO) stelt dat een dergelijke internetpagina al bestaat. Het CMO maakt onder de titel Per Expresse al

jaren gratis te downloaden lessen rond het actuele wereldnieuws. Een week na de dood van Van Gogh was er al een lesbrieftje beschikbaar over de vraag 'Zijn er grenzen aan de vrijheid van meningsuiting?' en toen de scholen in januari weer begonnen, lag er al een lesbrieftje over hulpverlening na de tsunami-ramp in Zuidoost-Azië, zo stelt De Ridder. Deze lesbrieftjes zijn gratis te downloaden via de internetpagina van het CMO (www.cmo.nl) en via Kennisnet (<http://perdagwijzer.kennisnet.nl>)

Kamerdebat over M&P-thema

Aan de vooravond van dit themanummer van Maatschappij & Politiek sprak ook de Tweede Kamer eind februari over de botsing der grondrechten. In het debat onderschreven de parlementariërs de conclusie van het kabinet dat botsing van de grondrechten van alle tijden is en dat deze botsing eigenlijk helemaal niet zo erg is.

Naast gedachtewisselingen over de meerwaarde van een hiërarchie in de Nederlandse Grondwet, hoofddoekjes (neutraliteit van een ambtenaar), imams en de sharia, kwam het idee van het CDA over toetsing van nieuwe politieke partijen aan de orde. Op deze wijze moet worden voorkomen dat ze later de scheiding tussen kerk en staat op willen heffen om bijvoorbeeld de sharia in te voeren.

'Daar waar CDA-fractievoorzitter Maxime Verhagen het over een islamitisch staat heeft, heeft de SGP het over een christelijke staat' en 'dan ziet het voor de SGP somber uit', aldus Femke Halsema (GroenLinks). Coskun Çörüz (CDA) kan collega Van der Vlies (SGP) echter 'niet betrappen op het feit dat hij met omverwerping van de rechtsstaat iets in Nederland zou willen ondernemen'.

(Bron: Sander van Hoom, in: Radio 1 Journaal. 23 februari 2005)[MC]

Eerbied voor vrije woord is van recente datum

Eerherstel voor Janmaat of Hoge Raad

WOLTER BLANKERT

Voor het recht op vrije meningsuiting gaat de Nederlander sinds een paar maanden de barricaden op. Daarbij wordt vergeten dat dit enkele jaren geleden heel anders lag. Zo legde de Hoge Raad nog in 2003 in een arrest vast dat, als je strafvervolgning wil vermijden, het geboden is je woorden met de grootste zorgvuldigheid te kiezen. In deze [beschouwing](#) volgt een relativerende reis door de tijd.

De weduwe van het voormalige Tweede-Kamerlid Hans Janmaat had de zaak aan het hoogste rechtscollege voorgelegd. Het ging hier om een heroverweging van de veroordeling van haar man in 1997. Dat jaar had Janmaat, toen beschikkend over drie eerlijk verdiende parlementszetels, zich als volgt fijnzinnig uitgedrukt: 'Wij schaffen zodra wij de mogelijkheid en de macht hebben de multiculturele samenleving af'.

Voor deze uitspraak werd hij voor de rechter gesleept en tot voorwaardelijke

gevangenisstraf en een boete van 7.500 gulden - met een proeftijd van drie jaar - veroordeeld. 'Discriminatie van in Nederland aanwezige minderheden', zo motiveerde het Gerechtshof in Arnhem dit vonnis. Beschaafd Nederland slaakte een zucht van verlichting, de grenzen van het vrije woord waren nog eens helder aangegeven. Niemand nam het voor Janmaat op. Geen columnist voelde zich geroepen kanttekeningen bij dit vonnis te plaatsen.

De Hoge Raad zag in 2003 geen reden voor herziening en veegde het argument van de weduwe, dat veel krassere uitspraken inmiddels gemeengoed waren geworden, van tafel. Dit keer ontbrak de kritiek niet geheel. Paul Scheffer meende dat er sprake was van 'een politiek gekleurde veroordeling'. Curieus is dat het justitieel apparaat deze kritiek op het instituut dat de jurisprudentie behoort te bepalen, kennelijk onderschrijft. Er is immers geen vervolging tegen minister Rita Verdonk (Vreemdelingenzaken en Integratie), Kamerlid Geert Wilders of anderen ingesteld. Duidelijk is dat *wie* iets zegt meer gewicht in de schaal legt dan *wat* er is gezegd. Dit laat zich niet rijmen met het grondrecht van 'gelijkheid voor de wet'.

Standbeeld

De dood van Janmaat in 2002 heeft sommige van zijn vroegere critici milder gestemd. In december 2004 liet D66-fractievoorzitter Boris Dittrich zich in *Nieuwe Revue* als volgt uit: 'Doodswijgen was onhandig en onvolwassen. We hadden vaker met hem op de inhoud moeten proberen te discussiëren. Dan hadden de mensen kunnen zien dat wij de problemen die Janmaat aanwees in ieder geval serieus namen'.

Deze laatste opinie is nu de algemeen geaccepteerde wijsheid. In Nederland zijn de problemen uit de hand gelopen omdat er zo lang over is gezwegen. De 'terreur van de linkse kerk', zoals Pim Fortuyn het uitdrukte, heeft de problemen veroorzaakt.

Als men dit serieus meent, verdient de tijdens zijn leven zo verguisde Janmaat een standbeeld of ten minste een vernoeming van een van de vertrekken in het Kamergebouw. Dat zou wel een verschil met zijn leven zijn. Wie Janmaat heet had bij leven van het Kamerlid Janmaat een probleem. Over een bomaanslag op een partijbijeenkomst in Kedichem in 1986, waarbij zijn latere vrouw een

been verloren, werd in de media met leedvermaak verslag gedaan. Als door een wonder vielen er geen doden. Nederland vond het volkomen terecht dat Janmaat niet over zijn grondrechten van het vrije woord en van vergadering kon beschikken. De politie ondernam geen poging de daders (geen immigranten) te pakken te krijgen en van strafvervolging is dan ook geen sprake geweest. Een beschieting op Janmaat twee jaar eerder had ook al niet tot onderzoek of extra maatregelen geleid.

Linkse kerk

Was er tot de komst van Pim Fortuyn inderdaad sprake van een 'terreur van de linkse kerk', die een open debat onmogelijk maakte? Ten dele. Alleen de term *linkse* is onjuist, het ging om het veel bredere verband van *fatsoenlijken*, waartoe ook de Volkspartij voor Vrijheid en Democratie (VVD), *NRC Handelsblad* en alle omroepen behoorden. Frits Bolkestein zette weliswaar al vanaf 1991 enkele kanttekeningen bij het Nederlandse immigratiebeleid, maar dat bleven vrijblijvende, alleen op electoraal succes gerichte schoten voor de boeg. Zo paste hij er wel voor het staatssecretariaat voor deze netelige materie op te eisen. Bovendien was hij als de dood voor een vereenzelviging met de paria Janmaat. In dit verband is het nuttig er op te wijzen dat de VVD in de beginjaren van de immigratie, toen er nog werkelijk een keuze was, vanwege de gunstige gevolgen voor de arbeidsmarkt de meest fervente voorstander was. Niet alle media onderwierpen zich aan de *terreur*. *De Telegraaf* bezondigde zich regelmatig aan de vrijheid van meningsuiting, maar dat bevestigde alleen het onnette karakter van deze krant. De journalist Schoo schreef al vanaf eind jaren tachtig van de vorige eeuw kritische stukken in *Elsevier*, maar de verzuildeheid binnen de Nederlandse media maakte het gemakkelijk die te negeren. Overigens was de *terreur* niet zo absoluut als later werd gesuggereerd. *Het Parool* vroeg al in de jaren tachtig aandacht voor de problemen van mensen die hun woonwijk totaal zagen veranderen.

Zelfcensuur

Dat die *terreur* of beter zelfcensuur zich zo lang heeft kunnen handhaven is wel opmerkelijk. De angst voor racist te worden versleten of racisten een podium te gunnen, zat er diep in. Ook toen al wilden de media scoren, maar die scoringsdrift ging niet zo ver dat men Janmaat voor de beeldbuis inviteerde. In de jaren negentig is binnen de redactie van dit blad twee keer aan de orde geweest of wij de oud-leraar Maatschappijleer moesten zien te interviewen. Beide keren werd dit voorstel vol verontwaardiging neergesabeld. Een methode Maatschappijleer schuwde de discussie niet, maar een les waarin de leerlingen konden aangeven of ze wel of geen waardering voor gebruiken in andere culturen konden opbrengen (onder andere vrouwenbesnijdenis en gastvrijheid) werd onverbiddelijk geschrapt. Leerlingen dienden er immers van te zijn doordrongen dat alle culturen, en dus alle verschijnselen ervan, gelijkwaardig waren.

Het is niet moeilijk die angst voor racisme tot de Tweede Wereldoorlog te herleiden. Een reden voor de lange duur ervan zou kunnen zijn dat men toen - beter dan nu - besepte dat openheid op dit terrein niet veel goeds zou opleveren.

Geen oplossing

De problemen zijn nu *benoembaar* geworden. Men mag nu zeggen dat de buurt is verpest, dat men zich in de eigen wijk niet meer thuis voelt. Een begrijpelijke klacht van mensen die zien dat de beter gesitueerden van dergelijke ongevraagde en ingrijpende veranderingen gevrijwaard zijn gebleven. Heeft deze vrijheid van spreken enige bijdrage aan een oplossing van het probleem geleverd?

In Rotterdam doet men nu een poging om aan de scheiding in witte en zwarte scholen een eind te maken, maar in Gouda probeerde het gemeentebestuur dat al ruim tien jaar eerder - zonder succes. Stadsvernieuwing kan enkele knelpunten oplossen, maar dat begreep de Amsterdamse wethouder Jan Schaeffer

nog eerder ('In geluk kun je niet wonen'), reden waarom de segregatie in het wonen in Amsterdam minder schrijnend aandoet dan in Rotterdam. De immigratie is teruggelopen, dankzij de wetgeving van Job Cohen, 'de man die de boel bij elkaar wil houden'; bij sommigen geldt dat als een schande.

Fortuyn heeft het *grote zwijgen* doorbroken en in zijn tegendeel doen omslaan. Een knappe prestatie, waarop niets hoeft te worden afgedongen. Hij beheerste de media

Illustratie: Joliet Leenhouts

als geen ander en wond presentatoren als Paul Witteman om zijn vinger. Dat de klachten nu op de podia van politiek Nederland worden verwoord, levert geen bijdrage aan een oplossing omdat die er op de korte termijn niet is. Ook de haatcampagnes, waarbij sommige politici en mediafiguren elkaar vol overgave de bal toespelen, lijken niet op het binnenhalen van positieve resultaten gericht. De verongelijkheid lijkt daardoor eerder toe te nemen. Dat verklaart de populariteit van Geert Wilders. Als VVD-Kamerlid kon hij zich, dankzij de naar nieuws smachtende televisiezenders, profileren. Dat bood hem de mogelijkheid er met zijn zetel vandoor te gaan. Even dreigde hij daarvoor tot een paria te worden, maar zodra de peilingen hem een redelijke kiezersgunst toekenden, draaide dat bij. Geen politicus durft immers nog de

publieke opinie te trotseren. Sinds hij wordt bedreigd (geen misverstand: afschuwelijk) is zijn status als onafhankelijk, frank en vrij sprekend politicus verder gestegen. Bij hem vergeleken was Janmaat een doetje, maar Wilders krijgt van de media volop ruimte en dat biedt hem in de toekomst weer kans op het winnen van eerlijk verdiende zetels. Met een oplossing van wel of niet aanwezige problemen heeft dat niets te maken.

Hoge Raad

Het arrest van de Hoge Raad in 2003 was misschien dan ook zo gek nog niet. Mogelijk voelde het rechtscollege aan dat het hek van de dam zou zijn als men het grondrecht van het vrije woord boven het antidiscriminatiebeginsel zou laten prevaleren. Een hele bevolkingsgroep brandmerken, omdat deze een moordenaar heeft voortgebracht, is iets dat tot voor kort in Nederland ondenkbaar was. Dat een dergelijke reactie de verhoudingen verder kan beschadigen en in een neerwaartse spiraal kan brengen, lijkt zonneklaar. De Hoge Raad was van oordeel dat bezinning op hoe de uitingen van het vrije woord bij anderen overkomen noodzakelijk is. Mogelijk voorzag de Hoge Raad toen al dat het publiek debat anders een rechtstreekse aansluiting op het riool zou vinden. ■

Zo was het, zo is het

HARRY VAN DEN BOUWHUIJSEN

Wat zijn de grenzen van tolerantie? In deze [verkenning](#) gaat de auteur op zoek naar het tolerant evenwicht tussen staatsmacht en persoonlijke vrijheid. Hierbij wordt de hulp van Phil Bloom ingeroepen.

In zijn recente Pierre Bayle-lezing adviseerde Jonathan Israel de Nederlanders zich wat minder druk over de islam te maken en de tolerantie te herontdekken. De Nederlanden, zo betoogde hij, speelden in de zeventiende en achttiende eeuw een cruciale rol in de ontwikkeling van wat tegenwoordig basiswaarden van de moderniteit worden genoemd: tolerantie, vrijheid van meningsuiting, individuele vrijheid. Het huidige Nederland lijkt echter in een intolerant, ongestuurd, in feite xenofob en angstig land te zijn veranderd. Als een

belangrijke oorzaak van deze negatieve ontwikkeling ziet hij een systematische desinteresse in onze eigen geschiedenis, die nog door 'de door de overheid gerichte aanval op de humaniora op middelbare scholen en universiteiten wordt versterkt'.¹ We veronderstellen blijkbaar, zo constateert hij bitter, dat het niet belangrijk is om onze jongeren te leren hoe onze basiswaarden zijn (en steeds weer moeten worden) bevochten en hoe ze intellectueel kunnen worden gerechtvaardigd: 'We zeggen eigenlijk: dat doet er niet toe, wie hier leeft

zal onze waarden wel automatisch aanvaarden'.² Een misvatting.

Herontdekking van de tolerantie, wat zou dat inhouden - in het bijzonder voor het onderwijs, dat door Israel zo bestraffend wordt toegesproken? Een paar kanttekeningen.

Tolerant evenwicht

Wat valt er nu precies te herontdekken? Tolerantie is een vaag en breed begrip en kent een spectrum aan betekenissen: van 'Wij tolereren thuis niet dat er wordt gerookt', over Marcuse's fameuze 'repressieve tolerantie', tot 'Moslims moeten hun eigen scholen kunnen stichten'. Over het eerste voorbeeld (*tolerance*) gaat het hier niet; dat is een kwestie van individuele voorkeuren en afspraken.

Over *repressieve tolerantie* ('Graffiti mag wel, maar alleen onder toezicht en op speciale plekken') gaat het hier ook niet; dat is toch veelal een kwestie van lokale politiek.

Wanneer we het hebben over 'herontdekking van de tolerantie', dan gaat het over het derde voorbeeld (*toleration*); hier staat de spanningsverhouding tussen individuele identiteit en staatsmacht centraal.

'Herontdekking van de tolerantie' komt in dit verband neer op het vinden van een *tolerant evenwicht* tussen

staatsmacht en persoonlijke vrijheid.³ Historisch gezien speelde deze kwestie aanvankelijk op het terrein van de godsdienstvrijheid en heeft zij zich in de loop van de tijd verbreed tot het terrein van vrijheid van opvattingen en het recht die in het openbaar te verkondigen en politiek te organiseren. Israel wijst er op dat de tolerantie van de Republiek in de zeventiende en achttiende eeuw relatief en pragmatisch was.⁴ Als mensen naar hun doopbewijs wordt

Foto: Roeland Koning

gevraagd, komt van handel en bankwezen weinig terecht en van dat inzicht was de handelselite in deze eerste kapitalistische staat zeer door-drongen.⁵ Hoe kunnen nu deze *relatieve* en *pragmatische* tolerantie in onze postindustriële, *globaliserende* westerse democratieën worden herontdekt?

Tolerantie: een relatief begrip

Als eerste voorwaarde voor de handhaving van tolerantie wordt gewoonlijk de neutrale staat genoemd. Maar bij dat begrip, zegt Egbert Dommering, zijn wel wat vraagtekens te plaatsen: 'Een nationale gemeenschap is de neerslag van een nationale en Europese geschiedenis. Het hele openbare leven is er van doordrenkt' - denk aan religieuze en nationale feestdagen. Hoe neutraal kan de nationale staat hier zijn?⁶

Nederland kent een traditie van pacificatie waarin ideële en religieuze tegenstellingen in compromissen worden *opgelost*. Vroeger heette dat het zuilensysteem, tegenwoordig het poldermodel. Binnen deze Nederlandse traditie komt de kwestie van de tolerantie ten opzichte van de islam dus neer op de vraag of de islam valt 'in te polderen?'.⁷

Paul Cliteur plaatst nog een andere kanttekening bij de neutrale staat. Deze is allerm minst neutraal ten opzichte van krachten die democratie, tolerantie en rechtsstaat ondersteunen dan wel ondermijnen. 'Maar', aldus Cliteur, 'dat is ook niet de neutraliteit die de neutrale staat pretendeert te kunnen realiseren. Het *ideaal* [cursivering HvdB] van de neutrale staat heeft betrekking op neutraliteit in religieuze en politiek-ideologische tegenstellingen'.⁸ Daarmee is *in a nutshell* de relativiteit van de neutrale staat aangegeven: ten opzichte van zijn eigen geschiedenis, en evenmin ten opzichte van de idealen waarop hij

steunt, kan de staat niet neutraal zijn. Wat betekent dat voor de tolerantie? In geen geval mag die zo ver gaan dat de staat in de val trapt die de filosoof Karl Popper 'de democratische paradox' heeft genoemd.⁹ Democratie betekent niet dat men accepteert dat *het volk* de democratie mag afschaffen, zoals in 1933 in Duitsland gebeurde. Democratie is een ideaal dat tegen iedereen die het afwijst en wil ondermijnen moet worden verdedigd. Voor tolerantie geldt eenzelfde redenering. De vrijheid van meningsuiting stuit hier op de grenzen van de tolerantie.

Tolerantie: een pragmatisch begrip

Het is een wijdverbreid misverstand dat tolerantie betekent dat groepen met fundamenteel verschillende meningen elkaar zouden moeten respecteren. Het omgekeerde is het geval. Zo stelt Erik van Ree in *De Groene Amsterdammer*: 'Tolerantie gaat uit van de realiteit dat groepen elkaar vaak *niet* respecteren. Zij eist dat men over en weer bereid is verschrikkelijke, respectloze boodschappen van elkaar te aanhoren zonder erop te slaan. Zo is de tolerantie trouwens ook historisch ontstaan. Afgemat door jaren van bloedvergieten, besloten protestanten en katholieken elkaar het recht op een eigen geloof te laten, alhoewel dat nog altijd werd beschouwd als belediging voor alles wat heilig was. Had er destijds wederzijds respect tussen de religies bestaan, dan was de Europese tolerantie nooit ontstaan.'¹⁰ Pierre Bayle (1647-1706), *philosophe de Rotterdam* en volgens Israel één van de grondleggers van wat hij de *radicale Verlichting* noemt, zou zich wel in Van Rees boutade hebben kunnen vinden. Volgens Bayle nemen gelovigen vanzelfsprekend aan dat zij het juiste geloof belijden. Maar om-

De Nederlandse Grondwet

Hoofdstuk 1 Grondrechten

Artikel 1

Allen die zich in Nederland bevinden, worden in gelijke gevallen gelijk behandeld. Discriminatie wegens godsdienst, levensovertuiging, politieke gezindheid, ras, geslacht of op welke grond dan ook, is niet toegestaan.

Artikel 2

- 1 De wet regelt wie Nederlander is.
2. De wet regelt de toelating en de uitzetting van vreemdelingen.
3. Uitlevering kan slechts geschieden krachtens verdrag. Verdere voorschriften omtrent uitlevering worden bij de wet gegeven.
4. Ieder heeft het recht het land te verlaten, behoudens in de gevallen, bij de wet bepaald.

Artikel 3

Alle Nederlanders zijn op gelijke voet in openbare dienst benoembaar.

Artikel 4

Iedere Nederlander heeft gelijk recht de leden van algemeen vertegenwoordigende organen te verkiezen alsmede tot lid van deze organen te worden verkozen, behoudens bij de wet gestelde beperkingen en uitzonderingen.

Artikel 5

Ieder heeft het recht verzoeken schriftelijk bij het bevoegd gezag in te dienen.

Artikel 6

1. Ieder heeft het recht zijn godsdienst of levensovertuiging, individueel of in gemeenschap met anderen, vrij te belijden, behoudens ieders verantwoordelijkheid volgens de wet.
2. De wet kan ter zake van de uitoefening van dit recht buiten gebouwen en besloten plaatsen regels stellen ter bescherming van de gezondheid, in het belang van het verkeer en ter bestrijding of voorkoming van wanordelijkheden.

Artikel 7

1. Niemand heeft voorafgaand verlof nodig om door de drukpers gedachten of gevoelens te openbaren, behoudens ieders verantwoordelijkheid volgens de wet.
2. De wet stelt regels omtrent radio en televisie. Er is geen voorafgaand toezicht op de inhoud van een radio- of televisie-uitzending.
3. Voor het openbaren van gedachten of gevoelens door andere dan in de voorgaande leden genoemde middelen heeft niemand voorafgaand verlof nodig wegens de inhoud daarvan, behoudens ieders verantwoordelijkheid volgens de wet. De wet kan het geven van vertoningen toegankelijk voor personen jonger dan zestien jaar regelen ter bescherming van de goede zeden.

dat het voor een anders- of niet-gelovige niet mogelijk is dit rationeel te beargumenteren, concludeert Bayle dat elk geloof even geldig of ongeldig is. Daarom moet aan elke geloofsgroep hetzelfde recht op godsdienstvrijheid worden toegekend dat men aan zijn eigen geloofsgenoten zou toekennen.¹¹

Vanuit een iets andere invalshoek zegt Dommering dat tolerantie in feite op *rationele intolerantie* van andere meningen neerkomt. Men *bestrijdt* andere meningen immers met (liefst rationele) argumenten en doet dat vanuit de wens de ander van de juistheid van zijn eigen standpunt te overtuigen. Omdat de filosofie inmiddels echter voldoende duidelijk heeft gemaakt dat zelfs het meest hecht onderbouwde standpunt altijd voor weerlegging vatbaar blijft, is het - evenals in het geval van katholieken en protestanten - vanuit pragmatisch oogpunt het beste om meningenpluralisme als een feit te accepteren. De grenzen van dit pluralisme zijn hierboven aangegeven.

Tolerantie leren?

Als Jonathan Israel gelijk heeft en de toenemende intolerantie in Nederland mede aan tekortschietend onderwijs in de humaniora is te wijten, dan mogen docenten Maatschappijleer en Geschiedenis zich deze kritiek aantrekken. Wat valt er uit te leren? Israel betoogt dat het belangrijk is leerlingen te laten zien hoe de basiswaarden van de moderniteit zijn ontstaan en hoe deze intellectueel kunnen worden gerechtvaardigd. Het is belangrijk om te laten zien wat, bijvoorbeeld, begrippen als *democratie* en *tolerantie* precies inhouden, zodat ze meer worden dan holle kreten waaraan de meest overspannen verwachtingen worden gekoppeld. Het moet duidelijk worden dat het gaat om, vaak moeizame, compromissen,

om vallen en opstaan, om *checks and balances*, om waarden die onder moeizame omstandigheden zijn gegroeid en die ook onder moeizame omstandigheden actief in stand moeten worden gehouden. Het moet ook duidelijk worden waarom men nu juist deze waarden boven andere preferereert.

Ik vat Israels pleidooi niet op als een directe ondersteuning van de veelgehoorde roep om meer aandacht voor Vaderlandsche Geschiedenis. Hoewel de Nederlanden in de totstandkoming van moderne basiswaarden een belangrijke rol hebben gespeeld, zijn die geen *Nederlands fabrikaat*. Bayle vluchtte tijdens de hugenotenvervolgingen uit Frankrijk naar Rotterdam, maar publiceerde het eerste Europese literaire tijdschrift in het Frans, voor een Europees publiek. Als er een canon moet komen voor het onderwijs, dan is dat een Europese canon.

Gedateerd

Onze leerlingen zijn circa 16, 17 jaar oud. Voor hen zijn de Sovjet-Unie, Koude Oorlog en nucleaire dreiging verre geschiedenis. Moslims zijn voor hen geen (relatief) recente verschijningen in het straatbeeld, maar mensen met wie ze van jongs af aan zijn opgegroeid. Met enige regelmaat krijgen ze te horen dat deze mensen in bepaalde opzichten 'nog in de Middeleeuwen leven'.

Om dit soort opmerkingen te relativiseren zou, mijns inziens, aan de canon in elk geval de *Zo is het*-affaire uit 1964 en de Phil Bloom-affaire uit 1967 moeten worden toegevoegd. Het zal leerlingen aan het denken zetten als zij kennis nemen van de lawine aan dreigbrieven en scheldkanonnades die beide uitzendingen losmaakten. Tot het lesmateriaal dient zeker de brief aan de VARA van 8 januari 1964 te behoren. In deze

brief waarschuwden 'twintig wijze mannen afkomstig uit alle delen van ons dierbaar Nederland' de omroep dat, wanneer in de toekomst nog één keer de Koninklijke Familie zou worden beledigd of *onze heiligheden* zouden worden geparafraseerd, zij uit hun midden via het lot een man zouden aanwijzen die de opdracht zou krijgen één van de *Zo is het*-medewerkers 'door de kogel om het leven te brengen'. De VARA werd ernstig aangeraden met deze waarschuwing rekening te houden.¹² Dat was Nederland, niet in de Middeleeuwen maar vier decennia geleden. Het is aan onze leerlingen om over vier decennia een punt te hebben bereikt van waaruit de huidige discussies ook zo gedateerd aandoen. ■

Noten

1. Jonathan Israel, 'Herontdek de tolerantie en maak je niet zo druk om de islam', in: *NRC Handelsblad*, 11 december 2004.
2. Interview met Jonathan Israel, 'We moeten continu werken aan de Verlichting', www.liberales.be.
3. Egbert Dommering, 'Tolerantie, de Vrijheid van Meningsuiting en de Islam', www.ivir.nl/publicaties/dommering/tolerantie, p.8.
4. Jonathan Israel, 'Werken aan Verlichting'.
5. Paul Hazard, *De crisis in het Europese denken. Europa op de drempel van de Verlichting, 1680-1715*, Amsterdam 1990, pp.87-88.
6. Dommering, 'Tolerantie', p.13.
7. Dommering, *Ibidem*, p.15.
8. Paul Cliteur, 'Religie en politiek horen niet op school', in: *Trouw*, 29 mei 2004.
9. Karl Popper, *The Open Society And Its Enemies*. Vol. I. London 1966, p.123 e.v.
10. Erik van Ree, 'Het belang van vrij debat', *De Groene Amsterdammer*, 19 januari 2002.
11. Israel, 'Herontdek de tolerantie'.
12. J. van den Berg, Han Lammers en Harry Mulisch, *Zo is het*, Amsterdam 1964, pp.13-14.

Grondrecht op vrije huwelijkskeuze botst met zichzelf

Neemt gij (daadwerkelijk)...

WOLTER BLANKERT

Met het voorgenomen huwelijk van Charles Windsor en zijn oude geliefde in het verschiet is de discussie over een vrije huwelijkskeuze bij onze Britse burens opgelaaid. Maar hoe denkt men in Nederland over vrije dan wel gearrangeerde huwelijken? Een liefdevolle **beschouwing?**

Het recht op vrije huwelijkskeuze is een belangrijk grondrecht. Het is zo vanzelfsprekend dat het geen deel uitmaakt van de 23 grondrechten waarmee de Grondwet opent en die slaan op vrijheden die de laatste twee eeuwen zijn bevochten. Het grondrecht van de huwelijkskeuze botst met zichzelf. Tweederde van de Turkse en Marokkaanse immigranten in Nederland zoekt de huwelijkspartner in het land van herkomst. Het recht op vrije huwelijkskeuze betekent hier meestal een keuze voor een gearrangeerd huwelijk.

Passie

Geloof en bijgeloof hebben de moderne Nederlanders afgezworen. Zij nemen hun beslissingen op rationele gronden. Ouders die op een verjaarsfeest laten weten dat ze voor hun kroost een school hebben gekozen omdat een zwerm ganzen die richting koos, zullen geen lof oogsten.

Ook degene die op een dergelijke bijeenkomst meedeelt dat hij op basis van het bovenmodale inkomen van zijn toekomstige bruid tot een huwelijkskeuze is gekomen, moet het zonder bijval stellen. Zeker als hij daaraan toevoegt dat het evenwichtige karakter van de bruid een ander pluspunt vormt, waarvoor hij als bewijsstuk de uitkomst van een psychologische test overlegt.

De moraal schrijft voor dat wij bij de huwelijkskeuze de influisteringen van het verstand juist de mond snoeren. Alleen de passie van de huwelijkspartners legt gewicht in de schaal. Vrienden met reserve zijn stokebranden, ouders met een mening onverdraaglijke bemoeiallen. Zo is het in de delta aan de Noordzee echter niet altijd geweest. Een kleine honderd jaar geleden werd er in Nederland lustig op los gekoppeld en waren veel relaties taboe en goed veertig jaar geleden gold nog: 'twee geloven op een

4. De voorgaande leden zijn niet van toepassing op het maken van handelsreclame.

Artikel 8

Het recht tot vereniging wordt erkend. Bij de wet kan dit recht worden beperkt in het belang van de openbare orde.

Artikel 9

1. Het recht tot vergadering en betoging wordt erkend, behoudens ieders verantwoordelijkheid volgens de wet.
2. De wet kan regels stellen ter bescherming van de gezondheid, in het belang van het verkeer en ter bestrijding of voorkoming van wanordelijkheden.

Artikel 10

1. Ieder heeft, behoudens bij of krachtens de wet te stellen beperkingen, recht op eerbiediging van zijn persoonlijke levenssfeer.
2. De wet stelt regels ter bescherming van de persoonlijke levenssfeer in verband met het vastleggen en verstrekken van persoonsgegevens.
3. De wet stelt regels inzake de aanspraken van personen op kennisneming van over hen vastgelegde gegevens en van het gebruik dat daarvan wordt gemaakt, alsmede op verbetering van zodanige gegevens.

Artikel 11

Ieder heeft, behoudens bij of krachtens de wet te stellen beperkingen, recht op onaantastbaarheid van zijn lichaam.

Artikel 12

1. Het binnentreden in een woning tegen de wil van de bewoner is alleen geoorloofd in de gevallen bij of krachtens de wet bepaald, door hen die daartoe bij of krachtens de wet zijn aangewezen.
2. Voor het binnentreden overeenkomstig het voorgaande lid zijn voorafgaande legitimatie en mededeling van het doel van het binnentreden vereist, behoudens bij de wet gestelde uitzonderingen. Aan de bewoner wordt een schriftelijk verslag van het binnentreden verstrekt.

Artikel 13

1. Het briefgeheim is onschendbaar, behalve, in de gevallen bij de wet bepaald, op last van de rechter.
2. Het telefoon- en telegraafgeheim is onschendbaar, behalve, in de gevallen bij de wet bepaald, door of met machtiging van hen die daartoe bij de wet zijn aangewezen.

Artikel 14

1. Onteigening kan alleen geschieden in het algemeen belang en tegen vooraf verzekerde schade-loosstelling, een en ander naar bij of krachtens de wet te stellen voorschriften.

kussen, daar slaapt de duivel tussen'. Hierbij werd op twee christelijke geloofsrichtingen gedoeld. Niets wijst erop dat huwelijken toen slechter of beter waren. Wel bedroeg het toenmalige percentage echtscheidingen maar een fractie van het huidige.

erdoor versterkt, met een grotere kans op het behoud van de normen en waarden waaraan men hecht. Verder bewijst men de familie in het moederland er een dienst mee. Die ziet de toekomst van de huwelijkskandidaat verzekerd; van hem of haar

wordt verwacht dat hij of zij voor financiële ondersteuning van de achterblijvers gaat zorgdragen. Om deze redenen - en door de traditie - komt een huwelijk tussen bloedverwanten veel voor, met name tussen (achter-) neef en (achter-)nicht. Als bruid en bruidegom het oordeel van hun ouders vertrouwen en in volle harmonie daarmee instemmen, gaat het om een vrije huwelijkskeuze. In de meerderheid van de gevallen lijkt daarvan sprake te zijn, doch lang

gerschap te vergroten hield haar zogenaamde echtgenoot haar, met behulp van haar vader, enkele weken bij zich achter slot en grendel. Dat bracht haar ertoe te zwichten. Zij beloofde aan een officieel huwelijk mee te werken, waardoor haar man een verblijfsvergunning zou krijgen. De procedure daarvoor vergde nog enkele maanden en terug in Nederland had zij de mogelijkheid er vanaf te zien. Maar zij voelde zich gebroken en niet meer in staat weerstand aan de eisen van haar ouders te bieden; te meer daar zij werkelijk zwanger bleek. Inmiddels heeft zij drie kinderen. Volgens eigen zeggen is haar huwelijk 'niet goed en niet slecht'. 'Eigenlijk heb ik een lieve man, voor wie ik misschien liefde zou kunnen voelen als het niet zo ellendig was begonnen', aldus de betreffende vrouw.

Vertraagde integratie

Harde of zachte druk op zonen en dochters om het familiebelang voor te laten gaan, speelt vaak een rol. Het Nederlandse immigratiebeleid werkt deze druk onbedoeld in de hand. Door het verbod op economische migratie, resteert alleen een huwelijk als mogelijkheid om Nederland binnen te komen. Voor de Nederlandse samenleving heeft dat bezwaren. Elk jaar stromen zo circa 13.000 jonge mannen of vrouwen binnen; personen met een achterstand in taal en ontwikkeling die aan een nieuwe generatie kinderen wordt doorgegeven. Dit vertraagt het integratieproces. De vergrijsde Nederlandse bevolking heeft ongetwijfeld behoefte aan immigratie en grotere gezinnen, maar er zijn immigrantengroepen denkbaar waar minder in hoeft te worden geïnvesteerd om ze een volwaardige plaats in de samenleving te geven. Daarnaast zuigt dit mechanisme een beperkt aantal immigranten aan die per definitie geen volwaardige plek

Foto: Roeland Koning

Afgedwongen huwelijk

Bij veel immigrantengroepen is de vrije huwelijkskeuze geen gemeengoed. Ook daar komen heel wat huwelijken uit liefde voor, maar het door de familie gearrangeerde huwelijk voert de boventoon. De opvatting is dat de liefde na het huwelijk tot wasdom komt en niet ervoor; een opvatting die regelmatig door de praktijk wordt bevestigd. Uit familieoogpunt biedt een huwelijk met een partner in het land van herkomst voordelen. De familie in Nederland wordt

niet in alle gevallen.

Een universitair geschoolde vrouw van Turkse komaf gunde haar ouders best inspraak, mits ze zelf het laatste woord had. Dat kreeg ze niet. Haar vader verleide haar tot een vakantie met hem in zijn geboortedorp en al de eerste dag daar werd zij officieus (niet volgens het Turkse of Nederlandse recht) tegen haar zin met haar achterneef in de echt verbonden. Die *consumeerde* het huwelijk nog dezelfde avond, ondanks de weerstand die zij bood. Om de kans op zwan-

kunnen verwerven. Zo wordt op familieleden in Nederland met een handicap zware druk uitgeoefend om als huwelijkspartner een gehandicapte uit het land van herkomst te nemen. Voor de laatste biedt een dergelijke vereniging immers de enige kans op een verzorgd bestaan. In uitzonderlijke gevallen kan het belang van een misdaadorganisatie gewicht in de schaal leggen. Ook die kan immers alleen via de weg van de huwelijkskeuze aan vers bloed komen. Voorheen gebeurde dat via schijnhuwelijken, maar vorige kabinetten hebben dat onmogelijk gemaakt door een definitieve verblijfsvergunning pas af te geven nadat een huwelijk drie jaar stand heeft gehouden.

Verhoging eisen

Het huidige kabinet heeft de leeftijd voor toelating verhoogd. Bovendien moet de partner in Nederland meer dan het minimumloon verdienen en dient de buitenlandse partner binnenkort ook nog voor een inburgeringstoets te slagen. Deze vereisten staan op gespannen voet met de vrijheid van huwelijkskeuze en daarom is het niet uitgesloten dat ze, vanwege de mogelijke strijdigheid met internationale verdragen waarin de meeste grondrechten zijn terug te vinden, na rechterlijke toetsing moeten worden afgezwakt. Ook kan de regeling op grond van het discriminerende karakter ervan worden aangevochten.

Dat immigranten uit de Europese Unie van de toelatingstoets zijn uitgezonderd, hoeft geen betoog en valt ook niet aan te vechten. Er is evenwel ook voor landen als de Verenigde Staten, Canada en Australië een uitzondering gemaakt. In de praktijk is de regeling daardoor vooral op *zwarten* gericht, hoe misplaatst deze term ook is als we het over (blanke) Turken en Marokkanen hebben.

Opvallend is de eis dat de partner in Nederland een redelijk inkomen moet hebben, waarbij het uitgangspunt kennelijk is dat de nieuwkomer op zijn of haar zak teert. Een land met een volwassen immigratiepolitiek zou eisen dat de nieuwkomer zelf in zijn bestaan moet kunnen voorzien.

In de praktijk is toetsing en een minimum inkomen vooral op zwarten gericht, hoe misplaatst deze term ook is als we het over (blanke) Turken en Marokkanen hebben.

Rechtsregels

Het verder aanscherpen van de toelatingseisen voor huwelijkspartners lijkt uitgesloten, omdat dit tot schending van fundamentele rechtsregels zou leiden. Vanuit de Nederlandse optiek zou het op zijn plaats zijn het grondrecht letterlijk te nemen en gedwongen huwelijken erbuiten te laten vallen. In de praktijk is dat onmogelijk. Het gearrangeerde huwelijk wordt meestal uit volle overtuiging gesloten, het gedwongen huwelijk per definitie niet. Gewroet van de overheid in familieaangelegenheden lijkt echter uitzichtloos.

Dit betekent dat de huwelijkspartners de grootste groep immigranten zullen blijven en dat het gearrangeerde huwelijk ook in Nederland een rol van belang zal blijven spelen. Het is realistisch dit voor toekomstig beleid als uitgangspunt te nemen. Wie dat betreurt, moet het immigratiebeleid uit de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw betreuren. Aan de zaak zelf zal dat echter niets veranderen. ■

2. De schadeloosstelling behoeft niet vooraf verzekerd te zijn, wanneer in geval van nood onverwijld onteigening geboden is.
3. In de gevallen bij of krachtens de wet bepaald bestaat recht op schadeloosstelling of tegemoetkoming in de schade, indien in het algemeen belang eigendom door het bevoegd gezag wordt vernietigd of onbruikbaar gemaakt of de uitoefening van het eigendomsrecht wordt beperkt.

Artikel 15

1. Buiten de gevallen bij of krachtens de wet bepaald mag niemand zijn vrijheid worden ontnomen.
2. Hij aan wie anders dan op rechterlijk bevel zijn vrijheid is ontnomen, kan aan de rechter zijn invrijheidstelling verzoeken. Hij wordt in dat geval door de rechter gehoord binnen een bij de wet te bepalen termijn. De rechter gelast de onmiddellijke invrijheidstelling, indien hij de vrijheidsontneming onrechtmatig oordeelt.
3. De berechting van hem aan wie met het oog daarop zijn vrijheid is ontnomen, vindt binnen een redelijke termijn plaats.
4. Hij aan wie rechtmatig zijn vrijheid is ontnomen, kan worden beperkt in de uitoefening van grondrechten voor zover deze zich niet met de vrijheidsontneming verdraagt.

Artikel 16

Geen feit is strafbaar dan uit kracht van een daaraan voorafgegane wettelijke strafbepaling.

Artikel 17

Niemand kan tegen zijn wil worden afgehouden van de rechter die de wet hem toekent.

Artikel 18

1. Ieder kan zich in rechte en in administratief beroep doen bijstaan.
2. De wet stelt regels omtrent het verlenen van rechtsbijstand aan minder draagkrachtigen.

Artikel 19

1. Bevordering van voldoende werkgelegenheid is voorwerp van zorg der overheid.
2. De wet stelt regels omtrent de rechtspositie van hen die arbeid verrichten en omtrent hun bescherming daarbij, alsmede omtrent medezeggenschap.
3. Het recht van iedere Nederlander op vrije keuze van arbeid wordt erkend, behoudens de beperkingen bij of krachtens de wet gesteld.

Artikel 20

1. De bestaanszekerheid der bevolking en spreading van welvaart zijn voorwerp van zorg der overheid.
2. De wet stelt regels omtrent de aanspraken op sociale zekerheid.
3. Nederlanders hier te lande, die niet in het bestaan kunnen voorzien, hebben een bij de wet te regelen recht op bijstand van overheidswege.

Psalmen buiten schooltijd

JEFF PECK

Het Eerste Amendement op de Amerikaanse grondwet beschermt de vrijheid van godsdienst en de vrijheid van meningsuiting. Die beschermingsclausules zijn in de laatste twintig jaar stevig met elkaar in botsing gekomen. Bij zijn interpretatie van de grondwet en de bepaling welk grondrecht wanneer zwaarder weegt, heeft het Hooggerechtshof dan ook veel aan evenwichtskunst moeten doen. [Van onze correspondent.](#)¹

Amendment I:

Congress shall make no law respecting an establishment of religion, or prohibiting the free exercise thereof; or abridging the freedom of speech, or of the press; or the right of the people peaceably to assemble, and to petition the government for a redress of grievances.

Het Eerste Amendement behoort tot de eerste tien amendementen op de grondwet, die samen The Bill of Rights worden genoemd; ze werden in 1791 aangenomen.

De grondwettelijke bescherming van godsdienst omvat vrijheid van godsdienst en het verbod op de vestiging van (een) staatsgodsdienst. Vrijheid van godsdienst houdt in dat burgers vrij zijn in het belijden van en deelnemen aan de rituelen van de godsdienst van hun keuze. Alleen als het praktiseren van die rituelen strijdig is met seculiere wetten, mag de overheid ingrijpen. Zo is het ritueel nuttigen van hallucinogene paddestoelen - een religieuze traditie onder Indianen - illegaal en wordt het op grond van federale wetten en het antidrugsbeleid van de overheid vervolgd. Tot voor kort was die overheid overigens

terughoudend vanwege de gevoeligheid van kwesties rond religieuze rechten en vrijheden. De laatste jaren pas worden teelt en verspreiding van peyotes serieus vervolgt.

Scheiding van kerk en staat

De verbodsbepaling veronderstelt dat de overheid geen enkele religie mag scheppen, vernietigen, hinderen of ondersteunen. Het gaat hier om de scheiding van kerk en staat. Thomas Jefferson parafraseerde een oudere grondlegger van de Amerikaanse staat toen hij in een brief aan een baptistenkerk in Connecticut schreef dat deze bepaling een *scheidingsmuur* opricht. Het huidige debat over het Eerste Amendement gaat over de hoogte van die muur.

Geen beperkingen

De vrijheid van meningsuiting kent nauwelijks restricties. De enige beperking bestaat daaruit dat het geschreven of gesproken woord geen directe bedreiging voor een individu, het publiek in het algemeen of een overheidsdienaar mag vormen. Smaad en laster kunnen worden aangevochten, zij het alleen bij de civiele rechter die alleen tot vergoeding van aangerichte schade kan besluiten. Omdat de definiëring van pornografie aan lokale overheden wordt overgelaten, kan pornografie lokaal worden vervolgd. Reclame-uitingen zijn in zoverre gereguleerd dat specifieke claims van adverteerders een redelijke grond behoren te hebben. De tientallen jaren in advertenties gebruikte claim van een bekend mondspoelmiddel ter bescherming tegen verkoudheid werd verboden nadat bewezen was dat die onjuist was.

KKK-schoonmaakploeg

De overheid mag geen groepen voortrekken of achterstellen of wetten aannemen op grond van standpun-

De Amerikaanse Vereniging voor de Burgerrechten (ACLU) bemoeide zich met de zaak en bracht het voor de rechter. Met succes betoogde de ACLU dat de Texaanse weigering van het Klan-verzoek het recht op gelijke behandeling aantastte: eerder waren soortgelijke verzoeken van een homo-

vereniging en een padvindingsclub wel gehonoreerd. Sindsdien heeft de Klan zijn stuk snelweg met bord en houden Klan-leden in hun puntmaskers en witte lakens de weg schoon. ten van specifieke groepen. Dat kan tot merkwaardige situaties leiden. So vragen veel staten uit bezuinigingsoverwegingen aan lokale gemeenschappen stukken weg schoon te houden. Als beloning krijgen die gemeenschappen positieve publiciteit, meestal een compliment in de krant en een bord langs de weg met de tekst 'Dit stuk weg is schoon dankzij de inspanningen van de inwoners van...'. De deelnemers aan een dergelijk schoonhoudprogramma krijgen een veiligheidskursus, ontvangen een helm, afvalzakken en reflecterende vesten en krijgen vervolgens hun twee mijl toegewezen. In Texas ontstonden ernstige problemen rond een integratiehuisvestingsproject voor zwarten en blanken. De zwarte gezinnen werden door de Ku Klux Klan geïntimideerd en bedreigd. Pas nadat de federale politie tot vierentwintiguursbewaking overging leek de Klan het op te geven. Leek, want niet veel later gaf de Klan zich op voor het *Adopt a Highway*-schoonmaakprogramma, met het verzoek het stuk weg langs het huisvestingsproject schoon te mogen houden. Alleen al het idee van een bord met de tekst dat Texas de Ku Klux Klan voor zijn inspanningen dankt, joeg de bestuurders zoveel angst aan dat het verzoek zonder meer werd geweigerd.

vereniging en een padvindingsclub wel gehonoreerd. Sindsdien heeft de Klan zijn stuk snelweg met bord en houden Klan-leden in hun puntmaskers en witte lakens de weg schoon.

Christelijk-rechts

Het ontstaan van de spanning tussen vrijheid van meningsuiting en vrijheid van godsdienst hangt samen met de groei van het politieke gewicht van religieus rechts. Van een teruggetrokken groep in de samenleving heeft christenevangelisch rechts Amerika zich ontpopt tot een beweging die financiële, politieke en politiek-juridische macht nastreeft en deze, waar mogelijk, in het publieke domein gebruikt.

In de jaren vijftig van de vorige eeuw waren leerlingen en studenten van openbare scholen verplicht om aan het door functionarissen van de school geleide gebed deel te nemen. Een hele reeks uitspraken van het Hoogerechtshof maakte daar een einde aan, omdat deze praktijk het grondwettelijke beginsel van het niet mogen vestigen of ondersteunen van enigerlei religieus geweld aandeed. Sindsdien is slechts een moment van stilte de enige, wettelijk aanvaardbare praktijk.

Christelijk-rechts stelt zich nu ten doel om op openbare scholen gebed opnieuw dagelijkse kost te maken.

Artikel 21

De zorg van de overheid is gericht op de bewoonbaarheid van het land en de bescherming en verbetering van het leefmilieu.

Artikel 22

1. De overheid treft maatregelen ter bevordering van de volksgezondheid.
2. Bevordering van voldoende woongelegenheden is voorwerp van zorg der overheid.
3. Zij scheidt voorwaarden voor maatschappelijke en culturele ontplooiing en voor vrijetijdsbesteding.

Artikel 23

1. Het onderwijs is een voorwerp van de aanhoudende zorg der regering.
2. Het geven van onderwijs is vrij, behoudens het toezicht van de overheid en, voor wat bij de wet aangewezen vormen van onderwijs betreft, het onderzoek naar de bekwaamheid en de zedelijkheid van hen die onderwijs geven, een en ander bij de wet te regelen.
3. Het openbaar onderwijs wordt, met eerbiediging van ieders godsdienst of levensovertuiging, bij de wet geregeld.
4. In elke gemeente wordt van overheidswege voldoende openbaar algemeen vormend lager onderwijs gegeven in een genoegzaam aantal scholen. Volgens bij de wet te stellen regels kan afwijking van deze bepaling worden toegelaten, mits tot het ontvangen van zodanig onderwijs gelegenheid wordt gegeven.
5. De eisen van deugdelijkheid, aan het geheel of ten dele uit de openbare kas te bekostigen onderwijs te stellen, worden bij de wet geregeld, met inachtneming, voor zover het bijzonder onderwijs betreft, van de vrijheid van richting.
6. Deze eisen worden voor het algemeen vormend lager onderwijs zodanig geregeld, dat de deugdelijkheid van het geheel uit de openbare kas bekostigd bijzonder onderwijs en van het openbaar onderwijs even afdoende wordt gewaarborgd. Bij die regeling wordt met name de vrijheid van het bijzonder onderwijs betreffende de keuze der leermiddelen en de aanstelling der onderwijzers geëerbiedigd.
7. Het bijzonder algemeen vormend lager onderwijs, dat aan de bij de wet te stellen voorwaarden voldoet, wordt naar dezelfde maatstaf als het openbaar onderwijs uit de openbare kas bekostigd. De wet stelt de voorwaarden vast, waarop voor het bijzonder algemeen vormend middelbaar en voorbereidend hoger onderwijs bijdragen uit de openbare kas worden verleend.
8. De regering doet jaarlijks van de staat van het onderwijs verslag aan de Staten-Generaal.

Een eerste juridische stap is gezet. Zo mogen padvindende, bejaardenclubs en sportverenigingen buiten de schooluren van faciliteiten van openbare scholen gebruikmaken. Dan mogen bijbelstudie- of gebedsgroepen niet worden geweerd, vond ook het Hooggerechtshof.

Darwins evolutietheorie is christelijk-rechts een doorn in het oog en de pogingen die uit curricula te weren laten niet af. Permanent wordt getracht religieuze symbolen een vaste plek in openbare gebouwen te geven. Zo worden overheidssubsidies geëist voor sociale programma's van kerken, die van degenen die worden ondersteund religieuze diensten terugverlangen.

De muur neergehaald?

De verwoede pogingen tot terugkeer naar wat christelijk-rechts de christelijke wortels van de Verenigde Staten noemt, veroorzaken veel maatschappelijke spanningen. De aanhangers voelen zich kruisvaarders en beschouwen Amerikanen die niet door christelijk enthousiasme of fanatisme worden gedreven op zijn best als dwalend. Nu deze beweging in het Witte Huis, met een president die zei door God te zijn gekozen, een stevige voet aan de grond heeft gekregen, groeit de intolerantie merkbaar. Christelijk-rechts maakt er geen geheim van zijn groeiende politieke macht te gebruiken om het publieke domein de eigen versie van de waarheid op te dringen en alle andere versies uit te sluiten. Als die poging slaagt, is de scheidingsmuur tussen religie en staat het eerste dat zal worden gesloopt... en daarmee de vrijheid er in alle openheid de meest uiteenlopende politieke standpunten op na te kunnen houden. ■

Vertaling: Hans van der Heijde

Botsing der grondrechten: Bronnen

Nederlandse Grondwet

http://nl.wikipedia.org/wiki/Nederlandse_Grondwet

Niveau: vmbo, havo en vwo

Beoordeling: ****

Omschrijving: Wikipedia Nederland is in 2001 gestart en maakt deel uit van Wikipedia, een gemeenschapsproject met als doel in elke taal een complete encyclopedie op het internet te creëren. Wikipedia is gratis te gebruiken om informatie te zoeken en om informatie toe te voegen. Ook over de Grondwet zijn artikelen beschikbaar. Het aardige is dat enkele begrippen links zijn naar artikelen over het begrip. Staat er bijvoorbeeld Thorbecke in de tekst dan is dat een link naar een artikel over Thorbecke.

Grondwet en democratie

<http://www.minbzk.nl/views/bzk/slideshow/video5.htm>

Niveau: bovenbouw vmbo, bovenbouw havo, bovenbouw vwo

Materiaal: geschikt als bron; tevens beschikbaar als video.

Beoordeling: ****

Omschrijving: voorlichtingsfilmpje van het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (BZK) over de Grondwet en democratie. De video wordt in de browser via de mediaplayer getoond. Het filmpje bevat enkele moeilijke begrippen en duurt ongeveer twee minuten.

Tevens beschikbaar:

- Grottedenbeleid: <http://www.minbzk.nl/views/bzk/slideshow/video4.htm>
- Openbare orde en veiligheid: <http://www.minbzk.nl/views/bzk/slideshow/video3.htm>
- Het Ministerie van BZK: <http://www.minbzk.nl/views/bzk/slideshow/video1.htm>

Zestienmiljoenmensen

http://www.zestienmiljoenmensen.nl/Actie/stellingen/2004/0-78-1_78-50482.jsp

Niveau: onderbouw havo/vwo, bovenbouw vmbo, bovenbouw havo, bovenbouw vwo

Materiaal: ondersteunend materiaal in de vorm van een internetpagina.

Beoordeling: ****

Omschrijving: de waarden van de Grondwet

Met links naar:

- Zestienmiljoenrechtters: <http://www.zestienmiljoenrechtters.nl>, het nieuwe spel over de Grondwet en over hoe grondrechten soms botsen. Neem plaats op de stoel van de rechter en oordeel over vijf echte rechtszaken.
- De Grondwet: http://www.minbzk.nl/contents/pages/7430/grondwet_NL_6-02.pdf (pdf)
- De Pledge of Allegiance (V.S.): <http://www.flagday.org/Pages/StoryofPledge.html>.

Koninklijk Huis

<http://www.koninklijkhuis.nl>

Niveau: bovenbouw vmbo, bovenbouw havo, bovenbouw vwo

Materiaal: is geschikt als bron in de vorm van een internetpagina

Beoordeling: **

Omschrijving: het Koninkrijk der Nederlanden is een constitutionele monarchie met aandacht voor de Grondwet, andere wetten en het ongeschreven staatsrecht. Via de keuze Monarchie wordt een uitleg gegeven hoe Nederland staatsrechtelijk in elkaar steekt, met speciale aandacht voor de rol van het Koninklijk Huis. Een begrippenlijst voor de leerling is geen overbodige luxe.

NRC-dossier

<http://www.nrc.nl/W2/Lab/Profiel/Grondwet/thorbecke.html>

Niveau: (vmbo-t), bovenbouw havo, bovenbouw vwo

Materiaal: is geschikt als bron en beschikbaar in de vorm van een dossier.

Beoordeling: ****

Omschrijving: themapagina over de Grondwet van Nederland van 1848 en de maker Johan Rudolf Thorbecke, Koning Willem II, 1848, enzovoorts.

NRC Handelsblad-Profiel. Zeer compleet en leerzaam. De teksten zijn af en toe moeilijk door het hoge abstractieniveau, maar zijn een prima onderwijsbron.

Samenstelling: Radboud Burgsma

Wijgevoel bij nascholing

LIEKE MEIJS

Eind januari vond maatschappijleerminnend Nederland wederom zijn weg naar de jaarlijkse docentendag in Zwolle. Veiligheid, sociale psychologie, ontwikkelingen in het vmbo, examenprogramma's; Lieke Meijs doet [verslag](#).

Foto: Bob Karhoff

'Voor mij is de jaarlijkse docentendag een soort reünie, om samen met 350 andere collega's Maatschappijleer even het *wijgevoel* te krijgen', vertrouwt een van de deelnemers me bij de inschrijfbalie toe. Voor zijn buurman is het *de* nascholing van het jaar, al vond hij het wel moeilijk om uit de lezingen en presentaties een juiste keuze te maken: 'Soms hoor ik

later dat een andere lezing veel interessanter was dan de bijeenkomst waarvoor ik had gekozen.'

De organisatoren, het Instituut voor Publiek en Politiek (IPP) en de Nederlandse Vereniging van Leraren Maatschappijleer (NVLM) spreken van 'een vakconferentie die al ruim twintig jaar een begrip in de maatschappijleerwereld is. Een ontmoetingsplek waar professionals elkaar ontmoeten en waar men voldoende inspiratie en ideeën voor een heel jaar opdoet'. Foldertaal of realiteit?

tingsplek waar professionals elkaar ontmoeten en waar men voldoende inspiratie en ideeën voor een heel jaar opdoet'. Foldertaal of realiteit?

Docenten willen leren

De ochtend heeft het karakter van het traditionele leren: een gastspreker met een openingslezing, gevolgd door een keuze uit lezingen van anderhalf uur over actuele ontwikkelingen binnen een bepaald kennisdomein van Maatschappijleer. Zo komen onderwerpen als de toekomst van ideologieën, processen van politieke socialisatie, de export van democratie, de toekomst van de verzorgingsstaat en de rol van massamedia aan bod.

Ik hoor geen klacht over het feit dat iemand maar 20 procent onthoudt van hetgeen hij hoort. Ik tast mijn geheugen af: 'wat weet ik na een week nog van de lezing van Hans Boutellier?'. Het ging over veiligheid en vitaliteit van de samenleving. Ook herinner ik me enige aansprekende voorbeelden en het getal van 10 miljoen misdrijven, maar zonder mijn aantekeningen kan ik er geen consistent verhaal van maken.

Veiligheid: het probleem

In 1975, zo lichtte Boutellier toe, werd voorspeld dat de criminaliteit op alle fronten zou afnemen, met uitzondering van de terreinen van burgerlijke ongehoorzaamheid en drugsgebruik.

Anno 2005 staat veiligheid op de publieke en politieke agenda's met stip op nummer één. Zie hier hoe moeilijk het voor een vak als Maatschappijleer is om thema's in een langetermijnexamenprogramma vast te leggen. Burgerlijke ongehoorzaamheid is zo ongeveer uit ons taalgebruik verdwenen, maar veiligheid komt in elke krant wel een keer voor. Om het veiligheidsprobleem te onderstrepen

volgen nog meer cijfers: sinds 1960 is sprake van een vertienvoudiging van de aangiften (1,3 miljoen) per jaar en een totaal aantal geschatte delicten van 10 miljoen per jaar. Meteen komt het betoog van de Groningse criminoloog Nijboer in *Maatschappij & Politiek* van maart 2003 bij me boven. Hierin waarschuwde hij docenten Maatschappijleer voor de onbetrouwbaarheid van criminaliteitscijfers. Sinds tasjetroof onder diefstal met geweld (en niet langer onder vermogensdelicten) valt, is het aantal geweldsmis-

Veiligheidsutopie

Boutellier sprak over drie samenhangende perspectieven op veiligheid: het criminaliteitsprobleem, het politieke perspectief en het vitalisme. De naoorlogse maatschappelijke ontwikkelingen van globalisering en secularisering vertaalden en vertalen zich ook cultureel. Morele fragmentering leidde tot psychische onbestemdheid, maar tegelijkertijd ook tot onbegrensde vitaliteit, met een utopisch verlangen naar maximale vrijheid en maximale bescherming (veiligheidsutopie) tot gevolg.

Onderwijs dan maar weer

'Hoe kan een samenleving met dit veiligheidsprobleem omgaan?', luidt de slotvraag van de openingslezing. Naast de versterking van het strafstelsel is de versterking van het morele kapitaal van de samenleving een tweede optie. Dat kan door risicoreductie, maar ook door versterking van de functies van normatieve instituties als het onderwijs. Boutellier pleitte voor het herstel van de socialiserende functie van het onderwijs. De docent moet de gezagsrelatie tot de leerling verstevigen; hij/zij heeft immers meer kennis en levenservaring. Maar de docent moet zich wel degelijk door de schoolleiding en de ouders geruggensteund voelen! Extra aandacht vragen de allochtone jongeren, die niet weten wat er van hen wordt verwacht. Gedragscodes, mits gehandhaafd, kunnen hen hierin ondersteunen. Conflictbeslechting op school ziet Boutellier als oefenmomenten voor burgerschap. Ter geruststelling stelde hij dat het onderwijs niet alle problemen op haar nek moet nemen.

Foto: Bob Karhoff

drijven in Nederland aanzienlijk toegenomen. Ook noemde hij het effect op de cijfers van het vaker door de politie registreren van dergelijke meldingen, omdat geweld een hogere prioriteit heeft gekregen. Nijboer kwam op basis van de slachtofferenquêtes met een schatting van 5 miljoen in plaats van 10 miljoen misdrijven per jaar. Wat vertellen we nu onze leerlingen? Binnenkort kan via internet aangifte van een misdrijf worden gedaan. Mijn voorspelling is dat het aantal aangiften van 1,3 miljoen komend jaar schrikbarend zal toenemen.

Treffende voorbeelden zijn ongeremd extacy-gebruik - maar wel met de eis dat de overheid op echtheid en kwaliteit van de pillen toeziet - of de avontuurlijke vakantie door de jungle - zij het per bus met airconditioning. De roep om maximale bescherming verhoogt de druk op het rechtssysteem met een roep om meer controle en een enorme vraag naar strafrechtelijke interventies. Het strafstelsel is, volgens Boutellier, echter niet geschikt om allerlei preventieve vormen te ontwikkelen. Er worden jaarlijks maar 50.000 vrijheidsstraffen opgelegd... op de eerdergenoemde tien miljoen geschatte delicten.

Spoedcursus

De keuze uit de lezingen over personalisatie in de politiek tot en met identiteitsvorming bij Turkse jongeren, is ook voor mij moeilijk. Ik volg een grote groep die zich voor Capita Selecta uit de Sociale Psychologie van Hans van der Sande intekende. Gedreven overspoelt hij de veertig aanwezigen met een stortvloed aan informatie. De hele geschiedenis van de sociale psychologie vanaf 1900 tot heden komt langs: uiteenlopende verklaringen voor massagedrag en groepsdynamica tot theorieën van cognitieve dissonantie - teveel om hier allemaal te noemen. Helaas ontbreekt de tijd om te kijken waar het vak Maatschappijleer iets mee zou kunnen; een manco dat zich bij meer

lezingen voordeed.

Misschien is het voor de inleiders ondoenlijk om hun verhaal meer op Maatschappijleer toe te spitsen, maar dan zou er tijd moeten worden ingeruimd om hierover van gedachten te wisselen.

Het *prisoners dilemma* is heel bruikbaar in de maatschappijleerles, maar op welk moment, hoe bespreek je het na en wat wil je leerlingen daarmee leren? Vragen die alleen de toehorende docenten Maatschappijleer zouden kunnen beantwoorden.

Geen workshops

Het middagprogramma ziet er dit jaar heel anders uit: één ronde in plaats van twee. Daardoor is er meer tijd voor de jaarvergadering van de NVLM. Geen *workshops* meer, maar 'presentaties met discussie'. Het verschil tussen deze presentaties en de lezingen is mij niet geheel duidelijk, omdat ook in de lezingenronde geen sprake van eenrichtingsverkeer was. De favoriete presentaties waren die over direct aan het vak gelieerde onderwerpen. De ontwikkelingen in het vmbo en de veranderingen in het centrale examen van Victor Gijssels en het nieuwe havo/vwo-examenprogramma van Gerard Ruijs werden het drukst bezocht.

Wanneer heeft men het gevoel voldoende inspiratie en ideeën voor een heel jaar lesgeven in Maatschappijleer te hebben opgedaan? Dat is nogal veel gevraagd voor een docentendag. Deze had meer aanzet moeten geven om lessen te verbeteren, nieuwe thema's te kiezen, ICT zinvoller in te zetten en om nieuwe energie te geven.

Volgend jaar misschien toch weer een ronde actieve *workshops*, waarin ervaren docenten Maatschappijleer hun toplessen kunnen demonstreren? ■

Jongeren bevorderen integratie en wederzijds respect

Blend-It: gewoon samenleven

HAROLD DROST

Ze bestaan nog steeds: actieve jongerenclubs met eigen doelstellingen waaraan met enthousiasme wordt gewerkt.

Ze vormen een goede aanzet voor jongeren om tot kritische en verantwoordelijke burgers uit te groeien.

*In deze **beschrijving** dient de Nijmeegse vereniging*

Blend-It als ideaal voorbeeld.

Blend-It is een initiatief van burgers in Nijmegen die zich zorgen maken over de ontwikkelingen in onze multiculturele samenleving en de gevolgen daarvan voor jongeren. De naam is door de jongeren die de organisatie zijn gestart bedacht en betekent zoiets als 'meng het, mix het'. *Blend-It* bestaat uit jongeren van 15 tot 22 jaar, met verschillende culturele achtergronden en uit verschillende sociale lagen. Zij willen 'niet alleen in hun eigen groep blijven hangen, maar hun horizon verbreden'. Dit is tevens de bepalende gedachte achter *Blend-It*. Hoofddoelstelling van de activiteiten is de bevordering van integratie, wederzijds respect, begrip en maatschappelijke actie. Daarbij gelden drie credo's: 'voor en door jongeren', 'niet veel praten, maar doen' en 'openstaan voor alle jongeren'.

Blend-It heeft een stichtings- en een jongerenbestuur. De jongeren nemen de leiding in de werkgroepen en volwassenen treden op als coach. Deze structuur moet garanderen dat jongeren een vinger in de pap hebben en veel leren, zowel persoonlijk als met betrekking tot hun vaardigheden.

Het zeven leden tellende jongerenbestuur plant activiteiten en het stichtingsbestuur, bestaande uit een jongerenwerker, een docent Maatschappijleer van een gymnasium, twee managers uit het bedrijfsleven en een gemeenteambtenaar - allen vrijwilligers - is (financieel) eindverantwoordelijk.

Activiteiten

De leden van de vereniging zijn gewone jongeren. Zij behoren tot de 80

procent van de jeugd die zonder (al te veel) problemen tot volwassenen opgroeien, iets voor de samenleving willen betekenen en een goed voorbeeld willen zijn. Ze organiseren activiteiten waaraan zowel leden als niet-leden kunnen deelnemen.

Niels Hoendervanger, gymnasiumdocent Maatschappijleer in Nijmegen en lid van het stichtingsbestuur praat geestdriftig over *Blend-It*: 'Bij jongeren blijkt behoefte te zijn aan een club als *Blend-It*. Het streven om

verwezenlijken. Er loopt een plan om een eethuisje voor jongeren te openen. Daar zitten nogal wat haken en ogen aan. Andere activiteiten zijn beter uitvoerbaar: een *idols*-competitie met schoolbandjes, een poolavond met lichamelijk gehandicapte jongeren, een zaalvoetbaltoernooi, schooldebatten, optredens met de *Blend-It*-band, koken, volleyballen of samen naar een televisieprogramma als *Het Lagerhuis* kijken'.

ling is dat de leerlingen een culturele mix vormen. Ze gaan per bus naar Amsterdam en maken onderweg uitgebreid kennis met elkaar.

Nieuw seizoen

De kosten voor scholen zijn laag; de bustoer wordt gesponsord.

Hoendervanger: 'Het gehoopte aantal van 26 bustochten naar Amsterdam, van september tot en met december 2004, bleek toch niet haalbaar. Niet dat scholen niet willen, maar in onderwijsland draaien de molens langzaam. De voorbereiding en organisatie kosten de scholen meer tijd dan we dachten. Maar dit jaar komt zeker een aantal ritten en nu de belangstelling groeit, durven we ook al aan nieuw toerseizoen te denken.' ■

Foto's: Harold Drost

jonge mensen van verschillende culturen en sociale lagen, aan de hand van door henzelf bedachte plannen, samen activiteiten te laten ondernemen verloopt succesvol. De vereniging heeft een multicultureel karakter, maar niet alle activiteiten zijn daar op gericht. Het gaat ook om gezelligheid en vriendschap. De jongeren bedenken heel creatief allerlei projecten en activiteiten en voeren die ook uit. Zo gaan ze elke laatste woensdagmiddag van de maand naar een verzorgingshuis. Ze wandelen met de bewoners, doen spelletjes met hen en organiseren allerlei activiteiten rond Sinterklaas en Kerst.' Het bestuurlid vervolgt zijn verhaal: 'Natuurlijk zijn niet alle plannen te

Bijzonder project

Blend-It is een samenwerking met *KidsRights* aangegaan. Deze organisatie komt wereldwijd, maar vooral in derdewereldlanden, op voor kinderen die in moeilijke levensomstandigheden verkeren (ziekte, oorlog, prostitutie, kinderarbeid of slavernij). De voorkeur gaat uit naar ondersteuning van specifieke, concrete projecten. Dat past goed bij de doelstelling van *Blend-It* om jongeren bewust te maken van hun mogelijkheden om de armoede van hun leeftijdgenoten in de Derde Wereld te bestrijden. De *Blend-It on tour for KidsRights* is een bijzonder project waaraan steeds twee scholen met elk vijftien leerlingen kunnen deelnemen. De bedoe-

Voor meer informatie zie internetpagina's: www.blend-it.nl en www.kidsrights.info.

Reisverslag: *Blend-It on tour*

De deelnemers aan de *Blend-It on tour* naar Amsterdam bezoeken de islamtentoonstelling van het Tropenmuseum. De gids, een jongeman van Marokkaans origine, leidt de helft van de groep langs de Jemenitische kamer vol met zitkussens aan de muurkanten. Hij vertelt over dagelijkse gebruiken en gewoonten (de indeling van het huis, de gebruiken tijdens een maaltijd en de plaats van jongetjes in de samenleving, die na hun besnijdenis bij de mannen opgroeien). De gids gaat vooral in op de islam. De deelnemers discussiëren over vragen als: 'Mag je cultuur afpakken?', 'Wat is culturele traditie en wat religie?' 'Worden cultuur en godsdienst niet voortdurend door elkaar gehaald?' De jongeren vinden dat je voor de autochtone bevolking van de samenleving waarin je woont respect toont door je daaraan aan te passen. Normen en waarden dienen gedeeltelijk te worden overgenomen. Jongens die in de mannencultuur zijn opgegroeid vertonen dikwijls hypocriet macho gedrag, vinden de meisjes uit de groep. De gids stelt: 'Jongens noemen zich moslim, maar handelen niet naar de *Koran*. Ze doen dingen uit naam van de *Koran* die niet deugen.' Eén van de deelnemers zegt: 'Kijk door de ogen van de ander, daar haal je respect uit voor de ander'.

Foto's: Harold Drost

De Franse fotograaf Frederic Brenner is al 25 jaar gefascineerd door de vraag wat er nu zo specifiek aan joden was: 'Welke identiteit en welk imago hebben joden' en 'Wat is jood-zijn?'. Hij fotografeert joden over de hele wereld, van alle rassen en exposeert met *Identiteit & Imago: Thuis in ballingschap* in het Joods Historisch Museum.

Na een algemene inleiding van een gids bekijken de groepsleden de vaak indrukwekkende foto's. Ze krijgen de opdracht om de meest aansprekende foto uit te zoeken en daarbij een motivatie van hun keuze te schrijven. De gekozen foto en motivatie worden vervolgens in een diavoorstelling gemonteerd, zodat volgende bezoekers daar kennis van kunnen nemen. De foto's zijn buitengewoon gevarieerd en er zijn in feite geen overeenkomsten in te ontdekken.

Brenner constateert dat joden niet van doorsnee mensen afwijken en zich aan de samenlevingen waarin ze leven hebben aangepast. Hij kan niets *extra's* in zijn foto's vinden die het jood-zijn typeren.

's Middags toont Alexander Kohnstamn van *KidsRights*, een kleine organisatie die directe hulp biedt aan (wees)kinderen, waarvan de ouders aan aids zijn overleden, videofilms van Zuid-Afrikaanse jongetjes. Een van de jongens wordt door zijn oudere broers verzorgd, maar dat lukt maar matig. Het andere jongetje, Siphon, staat er wat be-

ter voor. Hij wil acteur worden en toont in het filmpje zijn *kunsten*. 'Maak de dromen van Siphon waar', is de leus van *KidsRights*. Het geven van één euro per dag verandert het leven van deze kinderen totaal.

De groep, die wordt uitgedaagd acties te bedenken om de leefomstandigheden van deze kinderen te verbeteren, komt met verschillende ideeën: adoptie van kinderen door schoolklassen, sponsorlopen, presentaties van *KidsRights* voor scholen en dergelijke. Na beraadslaging komt de *Blend-It*-groep met een plan dat later zal worden uitgevoerd.

Op de terugweg kijkt een groep jonge mensen tevreden terug op een goede en leerzame dag. Ze hebben elkaar leren kennen en hun visie op andere mensen, groepen en culturen is genuanceerder geworden. De vaste kern van *Blend-It* gaat de opgebouwde relaties uitwerken - zo zullen samenwerkingsverbanden worden aangegaan en gezamenlijke acties worden gepland.

Wie had het ook al weer over de jeugd die niet deugde?

Voor meer informatie zie:
www.blenditontourforkidsrights.nl en
www.nmo.nl (Moslimomroep, Verkenningen)

(Foto: Koen van Rossum)

Veilig of vrij

Onze grondrechten perken de staatsmacht in. De Grondwet is bedoeld om ons de staat van het lijf te houden. Wij burgers kunnen de Grondwet helemaal niet overtreden. Dat kan alleen de overheid. Wie beseft nog wat dat betekent? Waarschijnlijk heel weinigen. Vaak gaat het debat in de Kamer

en in de media volledig voorbij aan deze wezenlijke kwestie. Kijk maar eens hoe gemakkelijk de regering sinds 9/11 er de ene na de andere vrijheidsbeperking van de burger doorheen jaagt.

De huidige staat knabbelt aan onze rechtsbescherming en weet dat te verkopen als 'luisteren naar het volk'. De gewone burger wil immers helemaal niet tegen de staat beschermd worden, hij wil dat de staat hem beschermt, en wel tegen de overlast van zijn medeburgers! De staat kan hem niet sterk en streng genoeg zijn. Oppakken en streng straffen, die criminelen. Dat vindt hij net zo vanzelfsprekend als zijn recht op uitkering en dat er water uit de kraan komt. De man-in-de-sstraat hecht meer aan zijn veiligheid dan aan zijn vrijheid... tot justitie hem zelf op een dag betrapt, bijvoorbeeld op uitkeringsfraude. Dan kan die staat ineens geen goed meer doen.

Vroeger werd je niet zomaar parlementair journalist. Je moest goed thuis zijn in staatsrechtelijke zaken. Want daar hield het parlement zich toen voornamelijk mee bezig, met de gevolgen van wetsvoorstellen voor het staatsrecht, of ze grondwettelijk wel door de beugel konden. Een kwart eeuw geleden bestond de helft van het parlement dan ook uit juristen. Nu werken Kamerleden en politieke journalisten veel meer beleidsgericht. De vorm is ondergeschikt geworden aan de inhoud en op zichzelf is dat toe te juichen. Onze overheid heeft effectieve middelen nodig om het terrorismegevaar te bestrijden.

Voordat de regering hiertoe voorstellen deed had Remkes zich in de Verenigde Staten laten voorlichten over de werking van de *Patriot Act*: 'Die wet tast de rechtstaat niet aan. Hij is niet gericht tegen de Amerikaanse bevolking als geheel, maar tegen nauw omschreven personen en categorieën personen en hun gedragingen, die een potentieel gevaar voor de rechtsorde vormen.'

We zullen zien, maar ik houd mijn hart vast. Nooit in de geschiedenis zijn eenmaal ingetrokken vrijheidsrechten zonder bloedvergieten hersteld.

Grom

Vrijheid van meningsuiting

De zaak van de spreker in het openbaar

In landen met een constitutioneel hof, dat wetten, regelingen en andere vormen van overheidsingrijpen aan de grondwet toetst, beschikt een docent Maatschappijleer over een schat aan casussen. Deze kan aan leerlingen worden voorgelegd om hun besef van burgerrechten en -plichten te vergroten. Het Nederlandse staatsstelsel ontbeert een dergelijke tak van onafhankelijke rechtspraak en dat is in feite een ernstig gebrek van de Nederlandse democratie. *Maatschappij & Politiek* schreef daar al eens eerder over.

Los van de vaststelling dat hier sprake is van een democratisch tekort, mist de maatschappijleerdocent beargumenteerde rechterlijke uitspraken over kwesties op het terrein van burgerrechten. Dat is jammer, want juist dergelijke kwesties lenen zich er uitstekend voor om aan leerlingen te worden voorgelegd.

Maar gelukkig kan worden geleerd, bijvoorbeeld van de Verenigde Staten. De onderstaande zaak is een vertaalde en stevig bewerkte versie van een casus die de Amerikaanse docent Doug Clark op basis van werkelijke gebeurtenissen schreef.

Aanpak

Deze casus kan in schriftelijke vorm aan individuele leerlingen worden voorgelegd, maar leuker is het om een rechtszaak na te spelen. Bij de laatste aanpak wordt de klas of groep in drie subgroepen verdeeld: een rechtscollege met een oneven aantal rechters, een officier van Justitie met assistenten en een raadsman met assistenten.

Na beraad met hun assistenten formuleren de officier en de raadsman beurtelings hun standpunten en argumenten, waarna een ronde van ruggespraak volgt. Daarna krijgen zij opnieuw de gelegenheid argumenten naar voren te brengen. Tot slot trekken de rechters zich terug voor hun beslissing en bijbehorende argumenten. Indien geen unanimitieit is bereikt krijgen ook de rechters die een minderheidsstandpunt innemen de gelegenheid hun argumenten te verwoorden.

De rechtszaakvorm garandeert een ordelijk verloop, waarbij alle partijen een gelijke gelegenheid hebben om hun zaak te bepleiten. Deze vorm is bij uitstek geschikt om discussievaardigheden te trainen.

Nabespreking

Deze casus gaat natuurlijk om vrijheid van meningsuiting. Zolang de spreker geen uitspraken doet die strafbaar zijn gesteld, zijn het niet zijn toehoorders die tegen hem moeten worden beschermd, maar dient hij, indien nodig, tegen zijn toehoorders in bescherming te worden genomen. Met andere woorden: als agent Klopper geen strafbare uitspraken heeft gehoord, dan had hij ook geen reden om de spreker te arresteren. Integendeel, hij had de spreker dan juist tegen toehoorders, die de spreker agressief bejegenden, in bescherming moeten nemen. Vanuit het oogpunt van openbare orde waren het de opgewonden geraakte toehoorders die daarvoor een bedreiging vormden.

Hans van der Heijde is hoofdredacteur van Maatschappij & Politiek.

Doug Clark is docent aan het Linn-Benton Community College in Korvallis, Oregon, Verenigde Staten.

De zaak

Rechters hebben het niet gemakkelijk. Zij moeten alles zeer zorgvuldig afwegen voordat ze tot een beslissing komen en bij die beslissing moet het recht natuurlijk de doorslag geven.

In het hieronder beschreven geval ben jij de rechter die uitspraak moet doen. Bestudeer het volgende politieverlag. Je mag ervan uitgaan dat dit verslag een waarheidsgetrouwe afspiegeling van de werkelijkheid is. ■

Hans van der Heijde en Doug Clark

Uit het politieverlag van agent D. Klopper:

'Staand op een omgekeerd sinaasappelkistje, geplaatst in het midden van een plantsoen, richtte de verdachte zich om 12.30 uur tot zijn omgeving. Aangezien vanwege het mooie weer veel mensen hun lunchuur in het park doorbrachten, was het erg druk en trok de verdachte snel de aandacht: na enkele minuten hadden circa zeventig tot tachtig mensen, waaronder ook dienstdoend, geüniformeerde agent D. Klopper, zich rondom zijn spreekgestoelte verzameld. De verdachte sprak en schreeuwde op zeer geagiteerde toon; een groot aantal toehoorders werd door zijn optreden en uitspraken geprovoceerd. Agent Klopper noteerde de volgende uitspraken uit de mond van de verdachte: 'Balkenende, Bos, Bush en Bin Laden spannen samen om van Nederland een religieus-fundamentalistische staat te maken'; 'Het blanke ras wordt door de migratie van andere rassen in zijn voortbestaan bedreigd'; en 'De katholieke kerk is betrokken bij een samenzwering om de bevolking van katholieke ontwikkelingslanden de rijke protestantse landen te laten overspoelen'.

De menigte reageerde met boegeroep en probeerde de verdachte te overstemmen, maar dat weerhield hem er niet van met spreken door te gaan. Steeds meer mensen wendden zich tot agent Klopper met het verzoek om de spreker af te voeren, omdat diens uitingen alle perken te buiten gingen. Nadat de verdachte zei dat: 'het internationale zionisme achter de schermen aan de touwtjes van alle multinationals, banken en internationale organisaties trekt', wond de menigte zich zozeer op dat agent Klopper een ernstige verstoring van de openbare orde vreesde. Hij benaderde de verdachte en vroeg hem met spreken te stoppen en het park te verlaten. Deze voegde agent Klopper op luide toon echter toe dat hij dat absoluut niet van plan was, om te vervolgen met enkele, niet nader vastgelegde uitingen in de richting van de menigte. Agent Klopper is toen tot arrestatie overgegaan en heeft de hevig protesterende en tegenstribbelende verdachte naar het nabijgelegen politiebureau overgebracht, alwaar hij in afwachting voor verhoor werd ingesloten.'

Ten laste legging

De verdachte wordt door het Openbaar Ministerie ernstige verstoring van de openbare orde ten laste gelegd. De officier van Justitie eist een boete van 500 euro, waarvan 400 euro voorwaardelijk bij wijze van preventieve maatregel. Namens de verdachte vraagt zijn raadsman vrijspraak.

Veroordeling

De rechter heeft de volgende mogelijkheden:

- hij kan het verzoek van de raadsman om vrijspraak honoreren;
- hij kan de eis van de officier van Justitie volgen; of
- hij kan een lichtere of zwaardere straf opleggen.

Wat hij ook doet, hij zal zijn beslissing duidelijk moeten beargumenteren.

'Vandaag gaan we iets volkomen nutteloos doen!'

HANS VAN DER HEIJD

Sanneke Bolhuis
Leerstrategieën, leren en verantwoordelijkheid,
Uitgeverij Coutinho, Bussum 2004,
39 pagina's,
ISBN 906283454, prijs: €7,50
(uitsluitend rechtstreeks bij de uitgever verkrijgbaar).

Elke zichzelf serieus nemende hogeschool stelde de afgelopen tijd een onderwijskundig lector aan. Lectoren oreren. Sanneke Bolhuis is lector aan de Fontys Hogescholen en zij sprak de oratie *Leerstrategieën, leren en verantwoordelijkheid uit*. De betreffende uitgeverij verspreidde de oratie als relatiegeschenk en *Maatschappij & Politiek* kijkt gegeven paarden wel in de bek.

Sanneke Bolhuis noemt in haar oratie van 15 oktober jongstleden een geval dat vooral geschiedenis- en maatschappijleerdocenten nogal eens meemaken, overigens zonder dat het altijd de door Bolhuis gegeven afloop kent: 'Een dochter van een collega vroeg haar leraar (vwo-5): 'Waarom moeten we eigenlijk geschiedenis leren?' en werd de klas uit gestuurd.'

Waarom moet ik dit weten?

Door de springlading die vaak met een dergelijke vraag wordt meegezonden, zal de docent in kwestie wel tot wegsturen zijn geprovoceerd. In de vorm van het onuitgesproken, maar niet te missen: 'Hou nou maar op ons te vermoeien met die flauwekul!'

Maar wat antwoord je dan, als een leerling zonder te willen provoceren tijdens een les Geschiedenis of Maatschappijleer (verplichte deel) de vraag stelt: 'Waarom moet ik dit eigenlijk weten?'

Bolhuis vond het wegsturen al beschamend, want een genegeerde kans 'om die vraag met de klas te bespreken, om leerlingen er zelf over aan het woord te laten en en er met elkaar over na te denken'. Om vervolgens te suggereren dat de docent in kwestie het antwoord waarschijnlijk niet (meer) wist.

Daarom!

Laat ik de onbeschaamde suggestie van Bolhuis voor wat die is en voor de zuiverheid het tweede geval als uitgangspunt nemen. Ook ik heb ooit over het antwoord op die vraag nagedacht, om tot de conclusie te komen dat dat alleen maar een wedervraag kan zijn: 'Waarom zou je überhaupt iets moeten weten?'

Recensie

Maar kom, geen sofisterij. Wat ik bedoel is dat weten, kennis hebben van, in en op zichzelf *goed* is, dat wil zeggen: een positieve waarde vertegenwoordigt. Weten is intrinsiek goed en het streven naar weten een deugd. Dat is geen nieuw inzicht: de oude Grieken vonden het al, tijdens de Renaissance kwam het opnieuw in de mode en gedurende de Verlichting werd er nog iets aan toegevoegd. Dat verschaft Bolhuis en mij uiteindelijk ook een toegangkaartje tot de universiteit: dat het *alle* mensen gegund moest zijn die deugd na te streven.

Nut? Meervoud nuts?

Dat wist die docent van Bolhuis ook allemaal best en mede vandaar zijn ergeris over die vraag. Als van *weten* een extrinsieke betekenis wordt geëist, kom je bij de nutsvraag terecht. Kan iets dat niet eens bestaat nut hebben? Geschiedenis bestaat niet, maar bestond; of de geschiedenis van de geschiedschrijving ooit bestond is twijfelachtig. Trouwens, over nut gesproken: met Geschiedenis of Maatschappijleer *for that matter* kun je nog geen fietsband plakken.

Professionaliteit

Wat in de vorige twee alinea's stond kun je in je klas hooguit uitleggen. Maar ter bespreking geven, in de betekenis van het organiseren van een open gesprek zonder vantevoren gegarandeerde uitkomst, nee, dat gaat niet. Bolhuis gaat er ofwel vanuit dat de leerlingen een dergelijke bespreking zelf ontwijfelbaar tot de conclusie voeren dat het vak Geschiedenis heel erg nuttig en belangrijk voor ze is, of ze stelt haar *professionaliteit* van de docent gelijk aan manipulatieve gespreksvaardigheid.

Reflectie en beleidskunde

Genoeg hierover. Bolhuis oreerde over meer dan dat; over reflectie bijvoorbeeld. Het hbo - in dit verband gaat het mij voornamelijk om de lerarenopleidingen - maakt de laatste jaren een ingrijpende onderwijskundige transformatie door, waarvan een van de doelstellingen is dat een belangrijke plaats voor (kritische) reflectie van de studenten wordt ingeruimd.

Een beleidskundige legde mij ooit uit dat je, alvorens ingrijpende beleidsmaatregelen te nemen, eerst in alle rust moet *heen- en terugdenken*. Heendenken: bij wijze van gedachtenexperiment je zo concreet mogelijk voorstellen hoe alle betrokkenen (hier: studenten, docenten, leidinggevenden en andere noppers) op de maatregelen reageren. Terugdenken: je een zo concreet mogelijke voorstelling maken van de gewenste situatie en daaruit maatregelen afleiden om die situatie te bereiken. Helaas hebben onderwijskundigen geen verstand van beleidskunde.

Heen- en terugdenken

Het hele reflectiegedoe op het hbo, althans de lerarenopleidingen, is in hoog tempo (bezig) tot een rituele rondedans met de diepgang van een rubberboot te verworden. Een kleine *heendenk*-excursie zou hebben volstaan om dat te voorspellen. Nieuwsgierig?

Samengevat: leidinggevenden formaliseren het *reflectiegebeuren* tot standaardprocedures, inpasbaar in studiepuntenoverzichten, roosters en taakbelastingen. Resultaten van reflectieprocessen beoordelen is nieuw en lijkt erg subjek-

Leerstrategieën, leren en verantwoordelijkheid

'Professioneel' verwijst zowel naar een bepaalde beroepsuitoefening als naar de criteria waaraan een goede beroepsuitoefening moet voldoen. Professionele docenten moeten zich bewust zijn van de spontane leerprocessen in hun beroepspraktijk. Bij zichzelf, hun collega's en hun leerlingen. Zij moeten ook de effecten daarvan op hun denken, spreken en doen kritisch onderzoeken. Zij nemen verantwoordelijkheid voor wat er met hun leerlingen gebeurt én voor wat er in de school gebeurt. Professioneel leren en professionele leerstrategieën zijn op die manier gericht op het verbeteren van het eigen en het gezamenlijk handelen in de school.

Deze opvatting van professioneel leren in organisaties sluit volop op de vierjarige taak van leraren: kennisontwikkeling door praktijkgericht onderzoek, bijdragen aan de professionele ontwikkeling van docenten, kenniscirculatie door versterking van de relatie-tussen opleiding en werkveld en tot slot bijdragen aan de vernieuwing van de opleiding.

Deze oratie is een pleidooi voor een verbreding van de visie op leren. Het leren nemen van verantwoordelijkheid voor de kennis en handelingen die we in de samenleving hantieren, zowel individueel als gezamenlijk, is daarbij de belangrijkste doelstelling. De wereld wordt een 'global village'. Of die global village een open en humane cultuur zal hebben is de vraag. Onderwijs waarin leren wordt gekenmerkt door openheid, een zoekende houding en respect voor elkaar is daarbij onontbeerlijk.

Sanneke Bolhuis promoveerde in Nijmegen op het proefschrift *Naar zelfstandig leren - Wat staan en denken docenten? (2000)* over het bevorderen van zelfstandig leren in het voortgezet onderwijs. Momenteel is zij als lector verbonden aan de Fontys Lerarenopleiding Tilburg en werkt zij als onderzoeker bij het Onderwijsinstituut van het UMC St Radboud Nijmegen. In beide functies is haar onderzoek hoe (aanstaande) professionals, zoals docenten en artsen, in hun werksituatie leren en de rol van hun opleiding daarin. Sanneke Bolhuis publiceerde onder andere *Leren en veranderen bij volwassenen* (Coutinho, 2001).

www.coutinfo.nl

ISBN 90 6283 454 X
NIJ 840

9 789062 834549

tief. Docenten houden niet van nieuw, want nieuw is tijdrovend en tijd is er niet. Ze houden ook niet van subjectief, al was het maar omdat dat mogelijkheden voor pressie van studenten schept. Liever schijnobjectiviteit dan openlijke subjectiviteit. De opdracht tot reflectie wordt dan ook tot afvinkbare items vertaald. Studenten calculeren, en terecht. Zij zijn zeer vaardig, vaardig genoeg om (meestal groepsgevijs) snel te ontdekken wat moet worden geleverd om de docentenvink te verdienen en de punten te ontvangen. Tel het voorgaande bij elkaar op: de som is die rituele rondedans. Eenmaal ontstaan is er maar moeilijk aan te ontsnappen, omdat van alle deelnemers deelbelangen worden gediend.

Nieuwsgierigheid is de sleutel

Deze situatie, waarnaar de hbo's, inclusief Bolhuis' Fontys, in hoog tempo onderweg zijn, is vast niet die gewenste, waarin studenten *wel* serieus werk maken van nadenken over zichzelf en hun omgeving, over het geleerde en het eigen leerproces. Om dat nadenken te bewerkstelligen dient aan tenminste de voorwaarde van nieuwsgierigheid te worden voldaan. Die moet dus worden gestimuleerd; de vraag naar het hoe en wat daarvan lijkt me overigens niet in de laatste plaats een onderwijskundige.

Hoe betekenisvol is onderwijskunde eigenlijk?

Op deze en dergelijke vragen gaat Bolhuis echter niet in. Dat verbaast en ergert mij. Mij verbaast eigenlijk de hele, tegenwoordige onderwijskunde, voorzover ik daarmee word geconfronteerd. Die heeft een eigen, ideologisch Vola-pük ontwikkeld, dat niet in de werkelijkheid is geworteld, maar daar alleen nog met elastiek aan lijkt verbonden, allesbehalve *betekenisvol* is en een koekoeksrol in het hedendaagse school- en onderwijsmanagement vervult. ■

Uitdaging

'Waar kan ik de eindtermen van die module vinden? Bij welke uitgever moet ik zijn voor de boeken en docentenhandleidingen? Waar kan ik de toetsen vinden? Wat moet ik doen als ik geen lokaal heb?'

Met dit soort vragen schiet ik op de gangen, tussen de bedrijven door, mijn collega's aan. Ook de ietwat genante vraag waar mijn salaris toch blijft, stel ik op de gang aan de directeur. 'Jouw mutaties zijn nog niet doorgegeven!', roept hij bij wijze van antwoord in het voorbijgaan. Iedereen druk, druk, iedereen gejaagd en iedereen lijkt dat normaal te vinden.

Misschien is het ook wel normaal en moet ik niet zeuren. Misschien is het gewoon een kwestie van wennen. Misschien heb ik me een verkeerde voorstelling van het onderwijs gemaakt. Misschien moet ik veel veelzijdiger zijn. Misschien kan ik dit zien als een uitstekende gelegenheid me breed te ontplooiën. Misschien, als ik het goed doe, krijg ik wel meer uren Maatschappijleer. Misschien moet ik maar niet te veel vragen. Misschien denken ze wel dat die beginnende docenten veel te beperkt worden opgeleid! Misschien...

Op dit ROC maak ik deel uit van drie verschillende teams. Welzijn - waar ik vorig jaar stage heb gelopen - ICT en Economie & Landbouw. Drie teams met drie verschillende manieren van werken en met elk eigen mores.

Soms vind ik het drie keer niets en soms denk ik dat het erg leerzaam is in verschillende keukens te kunnen kijken.

Groot nadeel is dat ik van allerlei bronnen van informatie afgesneden raak. Omdat ik de ingeroosterde overleguren, vergaderingen en cursussen van het ene team niet kan bijwonen, omdat ik op dat moment voor een ander team aan het werk ben. Zo worden gang en docentenkamer mijn voorname informatiebronnen.

Collega's vragen geïnteresseerd of het goed gaat. Ik zeg dan meestal dat het wel gaat, maar dat het erg wennen is om vakken die ik helemaal niet beheers te geven. Ik zeg ook dat het lastig is om voor verschillende teams te werken. In het begin voegde ik daar, bij wijze van zelfoppepper, steeds aan toe: 'maar ook uitdagend'. Maar ik heb gemerkt dat de medicinale werking van dat woord ernstig aan kracht inboet als je het veel gebruikt.

Wacht, daar zie ik een collega door de gang draven. Die moet ik nog vragen hoe we die toets gaan beoordelen: 'Herman, mag ik wat vragen?'

'Jawel, maar dan moet je even meelopen, want ik heb haast.'

Rookie

Rectificatie

Naar aanleiding van het novemnummer van *Maatschappij & Politiek* (2004) wil ik een aantal opmerkingen maken bij het interview dat Harold Drost met mij had en dat onder de titel: 'Niets gaat vanzelf' is afgedrukt.

In de interviewtekst zijn me uitspraken in de mond gelegd die ik absoluut niet heb gedaan en zeker ook zo niet heb bedoeld. Het geheel komt erg ongenueanceerd en negatief ten opzichte van doven over.

Met de stelling: 'Doofheid is een sterke rem op de persoonlijke ontwikkeling van een mens' ben ik het niet eens. Deze zou moeten worden veranderd in: 'Doofheid is een sterke rem op de taalontwikkeling van een mens'.

Mijn bedoeling was aan te geven dat dove leerlingen door hun handicap (achterstand in woordenschat, leesniveau) meer moeite met begripsvorming hebben dan hun horende leeftijdsgenoten. Ze hebben extra begeleiding nodig om taal met al haar nuanceringsen te doorgronden en om te leren zich in die taal uit te drukken. Met name met de volgende tekst heb ik erg veel moeite en daar wil ik dan ook afstand van nemen: 'Dove kinderen denken zwart-wit en heel concreet en nemen veel dingen letterlijk. De leefwereld van doven wijkt dan ook af van de rest van de wereld, van hetgeen er in de wereld gebeurt gaat voor een deel aan hen voorbij'. Ook dat dove kinderen in een horende omgeving altijd een voorsprong op dove kinderen met dove ouders hebben, kan natuurlijk nooit zo stellig worden gezegd.

Met de titel kan ik het volledig eens zijn. Die geeft terecht aan wat een geweldige prestaties dove leerlingen leveren.

Tot slot: ik betreur de gang van zaken en ik hoop dat u mijn reactie als een rectificatie in *Maatschappij & Politiek* opneemt.

Carla Suijk

Nieuws van het bestuur

Op de jaarvergadering van de NVLM op 28 januari zijn vier nieuwe bestuursleden gekozen. Als bestuur zijn we erg blij dat we nu met een breder team aan de slag kunnen. Hieronder stellen zij zich kort voor.

Hans van Kruisdijk

'Mijn achtergrond en ervaring in trefwoorden: Vanaf 1992 werkzaam als docent/vakdidacticus aan de lerarenopleiding Tilburg en Katholieke Universiteit Brabant/Universiteit Tilburg, eerste en tweedegraads; nascholing docenten Maatschappijleer; lid Structuurcommissie; medewerker Teleac (voor programma's zoals *Aspecten Maatschappijleer*); screenen eindexamens Cito.'

Regula Rexwinkel

'Ik werk nu al bijna negen jaar als maatschappijleerdocent bij ROC Midden Nederland (voorheen ROC Utrecht). Ik heb Rechten gestudeerd in Utrecht en ben na mijn afstuderen een korte tijd bij de Raad voor de Kinderbescherming in Rotterdam werkzaam geweest, maar heb daar al snel de keuze voor een verdere *carrière* in het onderwijs gemaakt en heb vervolgens mijn eerstegraads bevoegdheid aan het IVLOS in Utrecht behaald. Bij het ROC Midden Nederland ben ik al die tijd binnen het Voortgezet Algemeen Volwassenenonderwijs (vavo) werkzaam geweest en heb voornamelijk les gegeven aan: havo-4/5, vwo-6 en de hbo-schakel. Naast het lesgeven heb ik me een aantal jaar intensief met de coördinatie van de hbo-schakelopleiding (*intake*, cursistbegeleiding, sa-

@ Reactie

Naschrift van de hoofdredacteur

Maatschappij & Politiek heeft een versie van de interviewtekst van Harold Drost afgedrukt die Carla Suijk niet voordien onder ogen heeft gehad. Helaas laat de precieze gang van zaken zich tot op heden niet reconstrueren. Maar daar heeft mevrouw Suijk natuurlijk niets mee te maken: zij had er recht op vooraf inzage in de af te drukken tekst te krijgen en, indien zij kon aantonen fout te zijn geciteerd, wijzigingen te verlangen. Dat zulks niet, of niet goed, is gebeurd betreuren we en een excuus is op zijn plaats. Mevrouw Suijks reactie dient, zoals zij zelf al bepleitte, mede als rectificatie.

Hans van der Heijde

menwerking met de Hogeschool van Utrecht) beziggehouden. Dit cursusjaar richt ik me voornamelijk op de hbo-schakel (Maatschappijleer, trajectbegeleider en *intake*).

Op de Docentendag Maatschappijleer vorig jaar heb ik samen met Ad Bakker en Irene Sijm en met hulp van Arthur Pormes (NVLM) het initiatief genomen om het Netwerk KNS/MO op te richten en daarmee Maatschappij Oriëntatie (MO) expliciet op de onderwijskaart te zetten.'

Hans Teunissen

'Al zolang ik me kan herinneren wil ik het onderwijs in. De keuze voor een lerarenopleiding was op de havo dus snel gemaakt. Toen kwam de keuze voor een vak: in de onderbouw heb ik zowat het hele curriculum in overweging genomen, tot ik in havo-4 Maatschappijleer kreeg, toen wist ik het zeker: *dit* is het vak waarin ik les wil gaan geven. Inmiddels zit ik in het derde studiejaar van de Fontys Lerarenopleiding in Tilburg, waarvoor ik ook alweer voor de derde keer stage loop. Dit jaar geef ik MCV op een mbo, een erg nieuwe, leerzame en leuke ervaring. In mijn eerste jaar heb ik lesgegeven aan vmbo-3 en meegelopen op de leerweg ondersteunend onderwijs (lwoo). Vorig schooljaar heb ik zowel Maatschappijleer 1 als Maatschappijleer 2 aan vmbo-3, vmbo-4, havo-4 en vwo-4 gegeven en heb ik bij havo-5 en vwo-5/6 meegelopen. In september 2004 ben ik als aspirant-bestuurslid bij de NVLM begonnen en is mijn interesse en inzet voor het vak *nog* groter geworden. Tevens verzorg ik sinds kort het wekelijkse overzicht voor de *MoT*-internetpagina (Maatschappijleer op Televisie), welke via de internetpagina's van de NVLM en het *Vaklokaal Maatschappijleer* van Digischool is te zien.'

Marissa Witteveen

'Na jaren in de ICT te hebben gewerkt, heb ik drie jaar geleden de overstap naar het onderwijs gemaakt. Op dit moment ben ik als docent Maatschappijleer, Bedrijfsoriëntatie en Sociale Vaardigheden bij ROC ASA Abstede te Utrecht werkzaam. Tevens ben ik derdejaars student bij de EFA in Amsterdam om mijn tweede-graadsbevoegdheid Maatschappijleer te behalen. Het afgelopen jaar was ik aspirant-bestuurslid bij de NVLM en ik zou me als bestuurslid vol enthousiasme voor de NVLM willen blijven inzetten.'

Afscheid

Ook namen we op de jaarvergadering afscheid van vice-voorzitter Gerard Ruijs. Gerard heeft jarenlang in verschillende NVLM-besturen aan de positie en kwaliteit van het vak Maatschappijleer bijgedragen. Hoewel Gerard nu geen bestuurslid meer is zullen we een beroep om hem blijven doen als het gaat om de positie en inhoud van Maatschappijleer in de Tweede Fase. ■

NVLM-bestuur

Arthur Pormes, voorzitter

telefoon.: 0346-262888

a.pormes@brokledede.nl

Coen Gelinck, secretaris

Nieuwe Prinsengracht 78 II

1018 VV Amsterdam

telefoon.: 020-6866972

coen@wxs.nl

Tom Stroobach, penningmeester

telefoon.: 0320-249481

tstroobach@hotmail.com

Erik Cardinaals

erikcardinaals@freeler.nl

Eric Jensen

eric.jensen@planet.nl

Hans van Kruijsdijk

h.vankruijsdijk@fontys.nl

Berend-Jan Mulder

b.j.mulder@efa.nl

Rob van Otterdijk

r.vanotterdijk@chello.nl

Regula Rexwinkel

rexraats@planet.nl

Hans Teunissen

hans_teunissen@hotmail.com

Marissa Witteveen

marissa@hetnet.nl

Adviserend voor de Tweede Fase

Gerard Ruijs

geruijs@planet.nl

Thérèse Carpay

t.carpay@ils.kun.nl

Girorekening NVLM: 1889654

■ Win reis naar Zuid-Afrika!

Foto: Hein van den Heuvel © Free Voice

De NCRV en Save the Children roepen Nederlandse scholieren en hun leraren Maatschappijleer op om radio te gaan maken. Met dit initiatief willen beide organisaties jongeren stimuleren gebruik te maken van hun recht om mee te praten over alles wat hen aangaat. Solidariteit, vrijheid van meningsuiting en rechten van jongeren staan hierbij centraal.

De actie eXPress! bestaat uit een wedstrijd radiomaken, workshops en uitzendingen bij BuZz (zondag, 18:00 uur, Radio 3FM). De wedstrijd, die duurt van 1 mei tot en met 30 juni aanstaande, loopt via het internet waar jongeren alle middelen kunnen vinden om zelf een radioprogramma in elkaar te zetten. De wedstrijd stimuleert maatschappelijke betrokkenheid, zowel binnen Nederland als daarbuiten. De internetpagina www.buzz.nl/eXPress biedt veel informatie over jongeren in andere landen die om verschillende redenen geen recht van spreken hebben. Op basis van die informatie en met de beschikbare instructies en hulpmiddelen, kunnen leerlingen direct aan de slag om zelf een radioprogramma en een bijbehorende internetpagina te maken. De winnende groep leerlingen (max. 6) gaat met hun docent op reportagereis naar Zuid-Afrika, een land waar radio heel belangrijk, maar voor jongeren nog vooral in ontwikkeling, is. Daar gaan ze onder andere samen met hun Zuid-Afrikaanse leeftijdgenoten een uitzending te maken.

In aanloop naar de wedstrijd nodigen wij een aantal scholen uit om in Hilversum bij de NCRV een workshop te volgen.

Meer informatie verkrijgt u op internetpagina www.buzz.nl/eXPress. Aanmelding workshops via e-mailadres buzz@ncrv.nl.

■ Discriminatie en conflict-hantering

In het kader van de campagne die het NPRD (Nationaal Platform voor overleg en samenwerking tegen Racisme en Discriminatie) in 2004 voerde, zijn nu twee publicaties versche-

nen: Discriminatie in de buurt en Je merkt 't, 't werkt.

Discriminatie in de buurt gaat in op die rol bij het voeren van een adequaat antiracismebeleid en geeft voorbeelden van lokale projecten. De brochure bevat tevens praktische informatie over definities, wet- en regelgeving en methoden om in gespreksituaties op discriminatie te reageren.

Je merkt 't, 't werkt betreft een inventarisatie van projecten op het gebied van conflictbemiddeling en het voorkomen van ongewenst gedrag in het onderwijs. Hoewel er veel initiatieven op het gebied van veiligheid op school zijn, wordt er betrekkelijk weinig geëvalueerd. Deze brochure geeft op basis van bestaand evaluatieonderzoek inzicht in de succesfactoren van deze projecten.

Beide brochures zijn gratis, tegen verzendkosten, verkrijgbaar bij het Landelijk Bureau ter bestrijding van Rassendiscriminatie (LBR) via internetpagina www.lbr.nl of telefoon 010 - 201 0201.

■ Lesmateriaal nieuwe onderbouw

Formeel gaat de nieuwe onderbouw pas per 2006 van kracht, maar scholen kunnen vooruitlopend hierop al in 2005 beginnen. Zo heeft Educatieve uitgeverij NijghVersluys het eerste lesmateriaal voor de nieuwe onderbouw in het voortgezet onderwijs al geïntroduceerd. Voor het vmbo-leergebied Mens & Maatschappij betreft het MEGA.

MEGA integreert de vakken Maatschappijleer, Economie, Geschiedenis en Aardrijkskunde op een logische wijze. De nieuwe kerndoelen van het leergebied Mens & Maatschappij worden door MEGA gedekt, waarbij de huidige kerndoelen voor de vakken Economie, Geschiedenis en Aardrijkskunde als basis zijn gebruikt. Maatschappijleer is door MEGA heen verweven. Uitgangspunt van de methode is dat de combinatievakken volledig zijn geïntegreerd. Per richting en per leerjaar verschijnen ongeveer 15 werkboekmatemen met een eigen thema. De leerling treft in het katern allerlei opdrachten aan waarbij hij leerstof uit twee vakken nodig heeft.

Met de introductie van MEGA verdwijnen de traditionele vakken in het voortgezet onderwijs en ontstaan leergebieden. Op dit moment doen twintig scholen mee aan een pilotproject. Als dit succesvol verloopt, kan de methode MEGA vanaf schooljaar 2005-2006 worden ingezet.

Voor informatie: Uitgeverij NijghVersluys, www.onderwijsvnieuwelingen.nl.

Maatschappij & Politiek

is een uitgave van Het Instituut voor Publiek en Politiek. Hierin zijn tevens opgenomen de mededelingen van de NVLM. De redactiesleden zijn in hun journalistieke werkzaamheden onafhankelijk.

Redactie

Wolter Blankert, Harry van den Bouwhuijsen, Radboud Burgsma, Harold Drost, Coen Gelinck, Hans van der Heijde (hoofdred.), Chris Meijen, Lieke Meijs, Gerard van Rossum, correspondent: Jeff Peck, New York, VS.

Eindredactie

Maarten Cras

Vormgeving

Addy de Meester

Omslagfoto

Roger Dohmen/Hollandse Hoogte

Druk

Drukkerij Haasbeek

Uitgever

Instituut voor Publiek en Politiek,

Prinsengracht 911-915

1017 KD Amsterdam

telefoon 020 521 76 00

e-mail: uitgeverij@publiek-politiek.nl

Redactiesecretariaat

Instituut voor Publiek en Politiek

Prinsengracht 911-915

1017 KD Amsterdam

telefoon 020 521 76 00

e-mail: m&p@publiek-politiek.nl

Abonnementsprijs M & P

€ 40,75 per jaar, Studenten € 35,30, scholen

en instellingen € 44,90. M & P verschijnt

acht keer per jaar. Losse nummers

€ 5,40 (exclusief verzendkosten).

Nieuwe abonnementen

Abonnementen kunnen op elk gewenst tijdstip ingaan na ontvangst van het abonnementsgeld. Afhankelijk van de ingangsdatum wordt een evenredig gedeelte van de prijs van een jaarabonnement in rekening gebracht. Abonnementen kunnen ook worden aangegaan met terugwerkende kracht. Dit is echter afhankelijk van de voorraad oude nummers. Aanmelding van nieuwe abonnees bij de uitgever.

Dit is echter afhankelijk van de voorraad oude nummers. Aanmelding van nieuwe abonnees bij de uitgever.

Dit is echter afhankelijk van de voorraad oude nummers. Aanmelding van nieuwe abonnees bij de uitgever.

Dit is echter afhankelijk van de voorraad oude nummers. Aanmelding van nieuwe abonnees bij de uitgever.

Dit is echter afhankelijk van de voorraad oude nummers. Aanmelding van nieuwe abonnees bij de uitgever.

Dit is echter afhankelijk van de voorraad oude nummers. Aanmelding van nieuwe abonnees bij de uitgever.

Dit is echter afhankelijk van de voorraad oude nummers. Aanmelding van nieuwe abonnees bij de uitgever.

Dit is echter afhankelijk van de voorraad oude nummers. Aanmelding van nieuwe abonnees bij de uitgever.

Dit is echter afhankelijk van de voorraad oude nummers. Aanmelding van nieuwe abonnees bij de uitgever.

Dit is echter afhankelijk van de voorraad oude nummers. Aanmelding van nieuwe abonnees bij de uitgever.

Dit is echter afhankelijk van de voorraad oude nummers. Aanmelding van nieuwe abonnees bij de uitgever.

Dit is echter afhankelijk van de voorraad oude nummers. Aanmelding van nieuwe abonnees bij de uitgever.

Dit is echter afhankelijk van de voorraad oude nummers. Aanmelding van nieuwe abonnees bij de uitgever.

Dit is echter afhankelijk van de voorraad oude nummers. Aanmelding van nieuwe abonnees bij de uitgever.

Dit is echter afhankelijk van de voorraad oude nummers. Aanmelding van nieuwe abonnees bij de uitgever.

Dit is echter afhankelijk van de voorraad oude nummers. Aanmelding van nieuwe abonnees bij de uitgever.

Dit is echter afhankelijk van de voorraad oude nummers. Aanmelding van nieuwe abonnees bij de uitgever.

Dit is echter afhankelijk van de voorraad oude nummers. Aanmelding van nieuwe abonnees bij de uitgever.

Dit is echter afhankelijk van de voorraad oude nummers. Aanmelding van nieuwe abonnees bij de uitgever.

Dit is echter afhankelijk van de voorraad oude nummers. Aanmelding van nieuwe abonnees bij de uitgever.

Dit is echter afhankelijk van de voorraad oude nummers. Aanmelding van nieuwe abonnees bij de uitgever.

Dit is echter afhankelijk van de voorraad oude nummers. Aanmelding van nieuwe abonnees bij de uitgever.

Dit is echter afhankelijk van de voorraad oude nummers. Aanmelding van nieuwe abonnees bij de uitgever.

Dit is echter afhankelijk van de voorraad oude nummers. Aanmelding van nieuwe abonnees bij de uitgever.

Dit is echter afhankelijk van de voorraad oude nummers. Aanmelding van nieuwe abonnees bij de uitgever.

Dit is echter afhankelijk van de voorraad oude nummers. Aanmelding van nieuwe abonnees bij de uitgever.

Dit is echter afhankelijk van de voorraad oude nummers. Aanmelding van nieuwe abonnees bij de uitgever.

Dit is echter afhankelijk van de voorraad oude nummers. Aanmelding van nieuwe abonnees bij de uitgever.

Dit is echter afhankelijk van de voorraad oude nummers. Aanmelding van nieuwe abonnees bij de uitgever.

Dit is echter afhankelijk van de voorraad oude nummers. Aanmelding van nieuwe abonnees bij de uitgever.

Dit is echter afhankelijk van de voorraad oude nummers. Aanmelding van nieuwe abonnees bij de uitgever.

Dit is echter afhankelijk van de voorraad oude nummers. Aanmelding van nieuwe abonnees bij de uitgever.

Dit is echter afhankelijk van de voorraad oude nummers. Aanmelding van nieuwe abonnees bij de uitgever.

Dit is echter afhankelijk van de voorraad oude nummers. Aanmelding van nieuwe abonnees bij de uitgever.

Dit is echter afhankelijk van de voorraad oude nummers. Aanmelding van nieuwe abonnees bij de uitgever.

Dit is echter afhankelijk van de voorraad oude nummers. Aanmelding van nieuwe abonnees bij de uitgever.

Dit is echter afhankelijk van de voorraad oude nummers. Aanmelding van nieuwe abonnees bij de uitgever.

Dit is echter afhankelijk van de voorraad oude nummers. Aanmelding van nieuwe abonnees bij de uitgever.

1 juni: Referendum over de Europese Grondwet

Wat heeft het Instituut voor Publiek en Politiek (IPP) het onderwijs te bieden?

ScholierenReferendum

Voorafgaand aan het echte referendum organiseert het IPP het landelijke ScholierenReferendum. Dit in samenwerking met de docenten maatschappijleer. Door het organiseren van dit referendum op uw school, maken leerlingen op een originele manier kennis met de inhoud van de Grondwet. Meedoen kan op twee manieren: via Internet (op dinsdag 31 mei) of via stembiljetten (23 mei t/m 27 mei).

Voor meer informatie: Ewoud Poerink e.poorink@publiek-politiek.nl / telefoon 020 5217600 of kijk op www.scholierenreferendum.nl.

Didactische Handleiding

Naast instructies over het ScholierenReferendum biedt de handleiding didactische tips voor lessen, opdrachten en hersenkrakers. De handleiding is verkrijgbaar vanaf eind april. Gratis te bestellen per email bestel@publiek-politiek.nl of telefonisch (020 5217600).

Onderwijskrant Europese Grondwet

Wat is een Grondwet? Waarom een Europese Grondwet? Lijkt de Europese Grondwet op de Nederlandse? Op deze en andere vragen geeft de Onderwijskrant antwoord. In het voortgezet onderwijs kunt u met deze krant in de lessen aandacht schenken aan het referendum over de Grondwet van 1 juni. U kunt de krant ook goed gebruiken ter voorbereiding op het ScholierenReferendum. Daarnaast wordt de krant gebruikt in de gastlessen Europa.

Voor meer informatie: Coen Gelinck c.gelinck@publiek-politiek.nl / 020 5217674).

Gastlessen over de Europese Grondwet

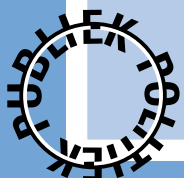
Het IPP heeft bij de verkiezingen van 2002 en 2004 goede ervaringen opgedaan met het verzorgen van gastlessen in het onderwijs. Dit jaar gaat het IPP hier mee door. De gastdocenten, veelal jonge getrainde vrijwilligers, bezoeken de school en verzorgen een gastles over de Europese Grondwet. De gastlessen bieden een goede voorbereiding op het ScholierenReferendum.

Voor meer informatie en aanmelden: Jenny van Amelsvoort j.vanamelsvoort@publiek-politiek.nl / 020 5217622).

ReferendumWijzer.nl

Voortbouwend op de ervaringen bij de StemWijzer wordt eind april de ReferendumWijzer online gebracht. Aan de hand van een dertigtal stellingen kan de gebruiker een mening vormen over de Grondwet. De ReferendumWijzer laat vervolgens de mate van overeenstemming zien met de Grondwet. Het instrument is vooral bedoeld om een afgewogen mening te kunnen vormen.

Meer informatie: www.referendumwijzer.nl

www.publiek-politiek.nl

